

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

I. k. I. *Tel'fy*: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. *Tel'fy*: Adalékok az attika törvénykönyvhöz. 20 f. — III. *Tarkányi*: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. *Szász K.*: A Nibelungéus keleti kezeséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — V. *Toldy F.*: Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiai feladása. 20 f. — VI. *Vambéry*: A keleti török nyelvről. 20 f. — VII. *Imre S.*: Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — VIII. *Bartalus I.*: A magyar nyelv házak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században Hangjegyekkel. 1 K. 20 f. — IX. *Toldy*: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 1 K. 20 f. — *Brassai*: A magyar bővített mondat. 40 f. — XI. *Bartalus I.*: A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1880). — II. k. I. *Mátray G.*: A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. 20 f. — II. *Szász K.*: A tragikái felfogásról. 40 f. — III. *Joannopics*: Adalék a magyar szóalkotás kérdéséhez. 40 f. — IV. *Finály*: Adalékok a magyar roké értelmű szók értelmezéséhez. 40 f. — V. *Tel'fy*: Solomón Dénés költeményei és hétszögletű görög népnyelv. 40 f. — VI. *Zichy A.*: Q. Horatius satirái. 40 f. — VII. *Toldy*: Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — VIII. *Gr. Kun G.*: A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. 40 f. — IX. *Szilády*: Magyar szófejtetések. 20 f. — X. *Szencsényi S.*: A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — XI. *Szilády Aron*: A dialektokról. 40 f. — XII. *Szencsényi J.*: Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — III. k. I. *Brassai*: Commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóit után. 80 f. — II. *Szász K.*: Apáczai Csérei János Baross Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — III. *Szabó I.*: Emlékbeszéd Bittó Lajos felett. 20 f. — IV. *Vadnai*: Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — V. *Finály*: Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VI. *Barna F.*: A finn költészetéről, tekintettel a magyar ósköltészetre. 80 f. — VII. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Schleicher „gost, külső l. tag felett. 20 f. — VIII. *Dr. Goldziher I.*: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — IX. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. *Gr. Kun G.*: Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — XI. *Riedl Sz.*: Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. 40 f. (1872—1873). — IV. k. I. *Brassai*: Paraleipomenon kai diorthomenon. A mit nem mondtak a m. rosszul mondtak a commentatorok Virgilus Aeneide II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — II. *Bálint G.*: Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — III. *Bartal A.*: A classica philologiának és az összehasonlító ária nyelvtudománynak művelése hazánkban. 80 f. — IV. *Barna F.*: A határozott és határozatlan mondatról. 40 f. — V. *Dr. Goldziher I.*: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletéről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Jelentések: i. A németországi philológusok és tanfőnökök 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. — VII. *Fogarasi J.*: Az új szók. 30 f. — VIII. *Toldy F.*: Az új magyar orthologia. 30 f. — IX. *Barna F.*: Az íkes igékről. 30 f. — X. *Szencsényi G.*: A nyelvújításról. 30 f. (1874—1875.) — V. k. I. *Barna F.*: Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. 50 f. — II. *Brassai S.*: A neo- és palaeologia ügyében. 60 f. — III. *Barna F.*: A hangszóló a magyar nyelvben. 60 f. — IV. *Ballagi M.*: Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. 50 f. — VI. *Bartalus I.*: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VII. *Tel'fy I.*: Aeschylus. 1 K. 60 f. — VIII. *Barna F.*: A mutató névmás hibás használata. 20 f. — IX. *Imre S.*: Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. 1 K. 20 f. — X. *Arany L.*: Bérozy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. *Mayr A.*: A lágy aspirátus kiejtéséről a zomben. 20 f. — II. *Bálint G.*: A mandsuk szertartásos könyve. 20 f. — III. *Dr. Barna I.*: A rómaiak satirájáról és satiráiról. 40 f. — IV. *Dr. Goldziher I.*: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Jakab István l. t. felett. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. i. *Szilágyi I.* ii. *Vassary K.* iii. *Révész I.* 1 K. 20 f. — VII. *Bartalus*: Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. 20 f. — VIII. *Barna*: A mordvasiak történelmi viszonyairól. 40 f. — IX. *Tel'fy*: Eranos. 40 f. — X. *Joannopics*: Az ik-es igékről. 80 f. (1876.) — VII. k. I. *Barna F.*: Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. 1 K. — II. *Budenz J.*: Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasználat. 20 f. — III. *Zichy A.*: Lessing. 40 f. — IV. *Barna F.*: Kapcsolat a magyar és az ókori

MENANDER REDIVIVUS.

IRTA

HEGEDŰS ISTVÁN

L. TAG.

(Főolvasatott a M. Tud. Akadémia 1908 október 5-iki ülésében.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1909.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

MENANDER REDIVIVUS.

Az áldott véletlen, a rejtélyes Τόχη, melynek oly döntő szerepe van a Menander vigjátékaiban, bámulatos módon jött segítségére magának a költőnek, kinek művei iránt a sors ugyan-csak kegyetlen volt. Töredékekre * törte a mostoha idő, úgyhogy csak gondolatainak gazdag választéka maradt ránk idézetekben, élethölcseségének igéi éltek, mint egy sírjából följáró szellem. Ha a római vigjáték más korban, más légkörben, más közönségnek, megmásított formában föl nem támasztja: Menander élete a Sappho, az Alkaios életénél nem különb, pedig a nagy szellemek igazi élete haláluk után kezdődik.

És még egy sajátos mozzanat, mely beillik bármely vigjáték meséje végén beálló sorsfordulatnak: ép az a föld adja vissza magának a menanderi vigjátéknak is életét, hová egyszer annak fejedelme hívta, hogy egy világköltő hírnevét élvezze, ha már kivívta magának.

Megragadó szép az a két költött levél Alkiphronnál,** melyet Menander az ő imádott Glykerájával vált. Nem is mulasztja el Lefebvre, a *Kóm Iskhlaonban*, az egykori Aphroditopolisban eltemetett Menander-kötet szerencsés fölfedezője utalni e levelekre, melyekben arról van szó, hogy az irodalomkedvelő Ptolemaios Soter fejedelmi udvarába hívta Menandert, hol már Philemon is tartózkodik. Menander nem bír elválni az ő Glykerájától, tőle kér tanácsot, de kifejezi a maga ragaszkodását az ő Athén-jéhez is, mely egész Hellast egyesíti az ő ünnepeivel, az ő

* Theodor Kock C. A. Fr. III, 1130 fr.: természetesen ennél jóval több lappang az Ἀδελφότης ez. alatt.

** Aleiphronis Rhetoris Epistularum libri IV. ed. M. A. Schepers. Lipsiae MCMV, IV, 38., 19. l.

szinjátékaival, az ő népgyűlésével, esküdszékeivel és tegyük hozzá, az ő bájos hetaeráival, köztök e páratlan Glykerával. Az ő udvarát — mondja jellemző fordulattal — el nem hagyja. És ez a Glykera fél az attikai darazsaktól, hogy ha netán rábeszéli kedvesét arra, hogy a philosophosok városát a nagy világ- városával cserélje föl, megcsipkedik, hogy csak a maga bájaít akarja a fejedelmi udvarban csillogtatni.

Hová lesz az a bájos viszony, mely közte és költője közt van? Most mint remeg a színpalak mögött várva a költő sikerét, hogy midőn a közönség zajos tapsát hallja, ölelje körül azt az isteni főt (τὴν ἱερὰν ἐκείνην κεφαλήν ἐναγκαλιζομαι).

Idéznem kell Glykera leveléből egy pár helyet, melyek oly sokat és oly jellemző módon fejeznek ki: «Mert mit ér Athén Menander nélkül? Mit ér Menander Glykera nélkül? A ki neki készítem az álarczokat, ráadom ruháit.» És csakugyan a Lefebvre-től fölfedezett négy vigjátékmaradványból a legérdekesebb és legszebb darabnak: a *Perikeisomené*-nek hősnője Glykera.

Teljesíté a költő kedves Glykerája óhajtását, melyet *se non è vero ben trovato* alakban találunk kifejezve Alkiphronnál. Glykera írja: «Mindenképen kérlek, Menander, azt a drámát is készítsd elő, a melyben engem írtál meg, hogy ha nem lennék is veled, általad evezzek Ptolemaioshoz, hogy annál jobban lássa meg a király, mily nagy jelentősége van annak, hogy hozzád viszi el megírott szerelmét, ha a valódit nélkülözni kénytelen.»

És mint a hogy Molière féltékeny szívének vergődése sugallta a *Nők iskoláját*, mintha a fiatal Polemon, ki féltékenysége rohamában levágta kedves Glykerájának fürtjeit, bizonyos egyéni érzés mélységét fejezné ki. Hejh, a hetaira szerelme: a lángesznek állandó veszedelme gyötörhette Menandert is.

És jól ismerte Glykera az ő Menanderjét.

«Meg vagyok győződve arról, hogy te sem gazdagságra, sem bőségre nem vágyol, hanem bennem és színdarabjaidban találsz boldogságot.»

A szerelem az a hatalom, mely abban a sivár világban, melyben a hazaszeretet helyét a kozmopolita felfogás foglalta el, mely az egymással versenyző szerencsés hadvezérek kezére jutott világbirodalomban a kalandorok és uzsorások, a paraziták és hetaerák dobzódó uralmát hozta létre, mélyebb erkölcsi té-

nyezővé vált. Az ujonnan fölfedezett darabokban az ifjúság mámorában elkövetett sértés a nő erkölcsi méltósága ellen igaz, őszinte, valódi szerelemmé érlelődik és a megoldás mindig az, hogy azt a lányt veszi el az ifjú, kit szegyenbe kergetett. És ez az a vonás, mit a fölfedezett darabokban valódi menanderi vonásnak mondhatni, az Epikuros ephebus társa bölcselmi gondolkodás útján nemesített felfogásának lehet tulajdonítani, hogy az ifjú belátja hibáját, őszintén megbánja, áthárul a női szemérem megsértését követő szégyenérzet a nő szívére keresztül a férfiszívre: mi már magasabb etikai világba vezet.

Van szerelem a szó mélyebb értelme szerint is, nemcsak futó mámor, érzéki kék. A Plangon, a Pamphile, a Glykera alakjai már a modern világ felfogása szerinti szerelem légkörében élnek. Sőt a hetaerák is tisztelik e szerelmet, hiszen ők vállalkoznak a bonyodalom szálainak kibontogatására. E tekintetben *Habrotonon* finomságával túlszárnyalja a Terentius Bacehisát ennek Hecyrájában, ki maga is egyike az antik költészet legfinomabb alakjainak, és eredete határozottan Menanderre vihető vissza, habár Terentius Apollodoros Carystius nyomán is dolgozta át a maga darabját. De nemcsak a szerelem légkörét, az élet bölcselmi felfogását is érezték. A Menander eddig ismert töredékeiből is már egybe lehetett állítani e korszak uralkodó világnézetét.

A Γνώσις πόνους-*nak*, melyet Menander vigjátékaiból állítottak egybe,* élen áll e sor: Ἄνθρωπον ὄντα δεῖ προεῖναι τ' ἀνθρώπων = Ember létedre gondolj ember sorsra is, az alaphangja e világnézetnek, mely az eszmék nagy csatavesztése után lett uralkodóvá.

Alig lehetne jellemzőbb gondolatot találni az összes ismert töredékek közt, mint a melyet Plutarchos idéz (Cons. ad Apollonium p. 103 d. = Koch C. A. F. 531). «Ha Trophonios te egyedül születél az emberek közt azon előjoggal, hogy kényed szerint tégy és mindig boldog légy; ha neked e kiváltságot egy isten ígérte volna meg, méltán méltatlankodhatnál, mert akkor ez isten elámitott téged és rosszul bánt veled. De ha ugyanazon feltételek alatt születél, mint magunk, és a mindnyájunkkal

* Meineke Fragm. Com. Graec. IV, 140. l.

közös levegőt szívd, hogy *tragikus* módon szóljak», jobban kell eltűrnöd e bajokat és azokkal számot vetni. Hogy egyszóval mondjak meg mindent, *ember* vagy és ennek folytán jobban alá vagy vetve, mint bárki annak, hogy egy szempillantás alatt alacsony helyzetből magas polezra emelkedjél és azután a magas polezról alábukjál. És ez méltán történik e szerint, mert az ember, ki oly gyarlónak született, roppant dolgokra vállalkozik és ha bukik: mindene vele vész. A mi téged illet, Trophonios, nem igen nagy vagyont veszítél el, középszerű bajjal vesződöl: a középszerűségbe találd magad bele a jövőben is.»

Az aurea mediocritas indokolásában különösen kiemeltém azt a gondolatot, hogy az ember, ki gyarlónak született, roppant dolgokra tör. A Madách-féle: tudásra törpe, vakságra nagy ember ez, kit herosszá tett az epika nagyító tükre; világrendítő katastróphába vitt bele a görög tragikai vétség, mely magában «a roppant dolgokra» törekvés zátonyra jutását jelenti. Menander finom ironiával meg is jegyzi, hogy «tragikusan szóljak», mint a hogy ugyanez a kifejezés előfordul az ujonnan fölfedezett darabok egyikében is. A képzelet nagy alakjai letűntek a színpadról; megingott a hiedelem; mert a nagy politikai eszmékbe vetett hit is kihalt. Az utolsó nagy eszme, hogy Nagy Sándor a görög eszmét terjeszsze ki világgá, e lángeszű, de önmagát fékezni nem bíró hadvezér korai halála után megbukott. Utódai felosztván a nagy eszme által összefoglalt világuralmat, a katonai önkény uralmát, eme legféktelenebb, legnyersebb uralmat hozták létre, mint a hogy *Perikleivomenében* is panaszkodnak a korinthusi háború okozta bajokról. Nagy fordulat állott be a világban.

Menandernek van egy Herma-ja Homerosszal.

Homeros a multból tekint a jövő fényes dícsőségére, tele a görög szellem expansiv erejével, hatalmával. Menander e nagy nemzet összetört életének fényes szellemi világából néz a *jelenre* és mit lát? Az idézetekben fennmaradt töredékek egész sora bizonyítja, hogy e világ istenítette a pénzt. Csak el kell olvasni Kock 537. (Meineke Fab. inc. X. Fr. C. Gr. IV. 233.) töredékét, hogy a pénz sivár bálványozását, mint a korszellem egyik jellemző vonását szemléljük. Mert e töredék hangja Menander hangja. Hiszen arra hivatkozik, hogy ha Epicharmos

istenekké tette a szeleket, a vizet, a földet, a tüzet s a csillagokat, mennyivel inkább istenné tehetné volna a pénzt, melyen mindent lehet szerezni: földet, házat, szolgát, ezüstkészletet, barátot, bírót, tanukat, sőt pénzen lehet megnyerni az isteneket is. Egy lelketlen kor hangja ez: a plutokratia uralma mindig sivár. A nemes lelkek hová menekültek? Epikurus bölcsességéhez. A lázós βίωσις, a nagy világ ismerete az alapfeltétel; ennek képét tárja föl az élet hü másolója, a vigáték. Apró örömök keresése, az élet élvezése, a mulatság és a jó barátok. A sors a maga szeszélyével uralkodik. A sors szeszélyét ragadja kezébe a költői képzelem, és a jótékony *Fatum* jóvá teszi, amit az emberek gonoszsága, az emberek tévedései, gyarlóságai összekuszáltak.

Ifjúság és szerelem szolgálatába áll a mosolygó Τόχης. A szerelmet juttatja diadalra. Minő távolság választja el Aristophanes korát e korszaktól!

Aristophanes «A Békák» cz. vigátékában az alvilági versenyen, mely lefoly Dionysos előtt Aischylos és Euripides közt, Euripides modern szellemére vet világot a következő részlet:

Aischylos.

... az én képzeletem sok hős alakot vázolt le oroszlán
Patriarkhosokat és Tenkereket, hogy azokhoz lenni hasonló
Törekedjék a honfi, mibelyt a csatakürtöt hallja riadni.
De nem irtam olyan rima Phædrákat, Sthenoboiákat bizony isten,
S nem tudja reám senki se, hogy nőt alkottam volna szerelmem.

Euripides.

Mert semmi se volt Aphroditéből benned, Zeus ucsese!

(Békák 289. és köv. Arany ford.)

A régi egyiptomi Aphroditopolis romjai közt talált könyvtöredék Aphroditéről ihletett költőt hozott napfényre. És Aristophanes Békáinak ugyane jelenetében Euripides azon védelmére, hogy hiszen ő Phædrát «nem az ujjából szopta», mert meg volt előbb, oly választ ad Aischylos, mely két nagy korszak ethikai felfogása közti nagy szakadást világítja meg:

Aischylos.

Igen is, meg volt: hanem a költő a rosszat rejtse, takarja,
Ne pedig mutogassa, tanítsa bizony, mert lám a gyenge gyerekek
Van, ki vezesse, tanító: ilyen a felnőtt embernek a költő.
Mi tehát mindig csak jót mondjunk.

Euripides.

S ha te Parnész- és Lykabothos
Nagyságu szavakat vágsz ki nekünk: ez lesz a jóra tanítás?
Kinek *emberileg* kellene szólnod.

Aischylos.

De, szerencsétlen, magas eszmék
S gondolatoknak kifejezést is méltót kell szólni magukhoz.
Félistenek ajkára beszéd is magasabb kell mindenestre,
Valamint hogy köntöseik sokkal ragyogóbbak, mint a miénk,
Mire én jó példát adtam előd: de te megcsúfoltad.

(U. o.)

Igen, *emberileg* kezd szólni Euripides. A reális felfogás jut fölényre. Az «emberileg szólás» a lelki rajz eszközüvé teszi a költészetet és hol lehetett a lelki rajznak jobb formát találni a vigjátéknál? Euripidest az új görög vigjáték valóban mestere-nek tekinté. Philemonnak tulajdonítják ez elragadtatott gondolatot: «Ha bizonyos volnék valóban, hogy a halottak valami öntudattal még bírnak, mint némelyek állítják, felakasztanám magam, csak hogy Euripidest láthassam.»*

Menandernek Euripidestől való függését praegnans módon világítja meg ép az ujonnan fölfedezett *Epitrepontes* meséjének Euripides *Alopejával* való egybevetés útján Hans Fischl a *Hermes* 1908. é. 2. füzetében (311—312. l.). Menandernél egy Daos nevű pásztor talál egy kitett gyermeket és vele egyes ékszereket s a többek közt egy aranygyűrűt, mint a gyermek származásának ismertető jelét. A gyermeket a szénégető Syriskosnak engedi át, de az ékszert megtartja. Syriskos megtudja a dolgot. Vitába elegyednek, választott bírót hívják föl Smikrinest, ki a perbeszédet végighallgatja és a gyűrűt a gyermek tulajdonának jelenti ki, mely a darabban a fölismerést idézi elő.

* Menandri et Philemonis Reliquiae cum notis Hugonis Grotii et Joh. Clerici. Amst. 1709. 364. l.

Hyginus 187. meséjében megtaláljuk Euripides *Alopejának* tárgyát. Alope, Carcyon gyönyörűséges szép leánya, Neptunustól gyermeket kap. Hogy atyja a dolgot meg ne tudja, a gyermeket kitéteti. Egy pásztor megtalálja. Midőn a királyi ruhába takart gyermeket kunyhójába vitte, egy pásztortársa kérte, hogy adja neki a gyermeket. Ő átadta, de a biborruhát visszatartja. Pörre kerül az ügy, melyet maga a király. Carcyon elé visznek eldöntés végett. Carcyon a biborszövegről megismeri leánya ruháját és ekkor a dajka bevallja az egész dolgot. A tárgy hasonlósága szembetűnő. És nem jellemző-e az *ἀγών λόγων* folyamán Syriskos következő érve:

«Hyesmit láttál szindarabba' már,
Olyforma épen itten az eset.
Nelenst, Peliast is megtalálta egy
Agg pásztor, borsubás, mint jó magam.
Hogy láttá, hogy különbek mint maga:
Elmondja, mint találta őket és
Nevelte föl s átadja a btyut,
Melyben lelék ismertető jelük
Két kecskepásztor két király leve —
De ha egy Daos adta volna el
Mindezt, egy tucsat drachmát nyer talán.
S maradtak voln' örök bömályban ők.»

(Epitr. 108—119.)

Látni, hogy a görög dráma motivumai termékenyítik meg a vigjátékot, mely voltaképp érzelmes játék. Meglepő, mint hangolják le a tragikai szenvedély feszített idegeit a köznapi élet izgalmaiban. A tragikai összeütközés szerencsés megoldást nyer. Az Aristoteles-féle *ἀναρχοποιός*-t az euripidesi mesék e kedvelt formáját majdnem kizárólagos uralomra juttatja a vigjáték. Euripides Antiope-jában, *Ion*-jában, mint Sophokles Tyro-jában is földolgozzák a költők az ismeretlen nővér iránt támadt szerelem kényes motívumát; Menander Perikeiromene-jében Moschiont ugyanaz a veszély fenyegeti. Tehát már komikai tárgygyá szállítódik alá az erkölcsi tekintetben oly kényes probléma, csak Lessing Náthán-jára, Goethe Wilhelm Meisterének öreg hárfására és a Geschwisterre gondoljunk. Plautus Curculio-jában Therapontigonus kedvesében Planesiumban épen jókor ismeri föl a

nővért. A Perikeiromene ép azon ponton hézagos és ép oly váratlan fordulattal oldódik meg, hogy igazán sajnálnunk kell, hogy e motivum finom megpendítése után várható menanderi művészetben nincs alkalmunk gyönyörködni. Az új fölfedezés értéke nem pusztán abban rejlik, hogy Menander meseszövéseinek főbb vonásait és a menanderi vigjáték technikáját nagyjában megismertük, mert hiszen ezt Terentius négy menanderi darabjában is szemlélhettük, főként Donatus æsthetikai párhuzamra utaló megjegyzései alapján, elég csak a contaminatio érdekes kérdésére utalnom, kivált az Adephoe-ra nézve, hanem ép azt, a miért Cæsar Terentiust csak *dimidiatus Menander*-nek nevezte. Mert mit is mond Cæsar:

Tu quoque in summis, o dimidiatus Menander
Poneris et merito puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam adiuncta forat eis
Comica et æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, in hac despectus arte iaceres,
Unum hoc maceror et doles tibi deesse Terenti.

Most az új fölfedezések után már nemcsak a meseszövésmódjára kapunk fölvilágosítást, de megértjük a finom ízlésű Cæsar sajnálkozását, hogy a *vis comica* hiányát hozza föl Terentius ellen.

Az *Epitrepontes* első jelenetéhez fogható finomabb szövési dialogot Athén légkörén kívül nem lehetett volna megalkotni, de ilyen jelenet került napfényre a genfi papyros Georgosában is, mely csak felkelté a reményt, melyet Wilamowitz már ezelőtt 14 évvel kifejezett, hogy Egyiptomból előkerül Menander. És íme 1906 okt. 5-én Maspéro, a *Service Des Antiquités de L'Égypte* igazgatója jelentést tett a L'Académie des Inscriptions et Belles Lettres előtt a 17 ivfogás Menander-könyvmaradvány fölfedezéséről Kom Ishkaon-ban, a Nil balpartján eső, körülbelül 5000 lelket számláló községben, a Kairo-Lugsor közti vasut mentén Sint és Sohög között, melyet egy ház átépítése alkalmával nyert felhatalmazás alapján a Service inspecteur en chef-je, Gustave Lefebvre szerencsés keze talált meg, egy különböző, II. Justin idejéből eredő köziratokat tartalmazó agyagedény fedőjéül szolgáló könyvmaradványban. Az egykori Aphroditopolis közjegyzője már csak makulaturának tekinté a köny-

vet, melyet ujjongó lelkesedéssel fogadtak a klasszikus tanulmányok kedvelői. Lefebvre 1907-ben nagy gondnal és bámulatos rátermettséggel eszközölte az Editio princeps-et,* melynek előszava elmondja a fölfedezés történetét, a kézirat állapotát, az ivfogások számát, a könyv valószínű terjedelmét, az iniciális betűkkel írott szöveg másolásának korát, melyet korábbi időre tesz, mint a Nicole-fölfedezte genfi papyros Georgosáé és azért ifjabb az Oxyrrhynchosi papyrusokénál, körülbelül a mi időszámításunk 2. századában, habár Wilamowitz e hozzávetés helyességét kétségbevonja, mivel aligha lehetett e könyvnek oly hosszú élete, hogy a byzanci kéziratokat tartalmazó edény befedésére alkalmas lett volna. Jellemző az *i* és *e* betűk pontos megkülönböztetése, mi viszont a régebbi kor mellett tanuskodik.

Az *Ed. princeps* leírását mellőzhetem.** Még ez év elején annyi formában volt az ismertette a széles irodalmi méltatásban, melyet e felfedezésnek szentelt különösen a német philologia. Mert hiszen érthető, hogy a lázas sietséggel eszközölt kiadás provokálta a pontos philológiai kutatók figyelmét. Alig van philológiai folyóirat, mely ne méltatta volna e felfedezés becsét, értékét. A rendkívül sok lacuna valószínű kiegészítését vetélkedve kezdik meg. A német philologia elsőrangú képviselői: egy Wilamowitz, Alfred Körte, Friedrich Leó, Sudhaus, Crönert irtak becsesebbnél becsesebb értekezéseket. A Deutsche Rundschau, Neue Jahrbücher f. das klass. Alterthum, Hermes, Rheinisches Museum czikkei már eddig is oly sok oldalról méltatták a fölfedezett vigjátékok tartalmát, hogy már a hiányzó részeknek hozzávetés útján való kiegészítése is nagy haladást ért el. Erről meggyőződhetünk a hangyaszorgalmú holland philologia legújabb termékéből: F. Van Leeuwen, leydeni professor újabb, közhasználatra szánt kiadásából, melynek címe: Menandri Quatuor fabularum Herois Disceptantium Circumtonsæ Samia Fragmenta nuper Reperta Per Gustavum Lefebvrum edidit J. Van Leeuwen J. F. Lugduni Batavorum MCMVIII.

* Fragments d'un manuscrit de Menandre publiés par M. Gustave Lefebvre. Le Caire Imprimerie l'Institut Français d'archéologie orientale, 1907.

** Az Egyetemes Philológiai Közönyben Czebe Gyula adta pontos bibliografiai ismertetését.

E kiadás nem stereotyp utánnomása az Ed. princeps szövegének, hanem az addig megjelent hozzávetések és a saját, igen figyelemreméltó hozzávetéseinek érvényesítésével megjelent kritikai kiadás, mely a lapok alján egybeállított kritikai jegyzeteiben mintegy hű képét nyújtja a lehető legjobb szöveg előállítására irányult törekvéseknek. De nem csak idáig jutott a philológiai kutatás. A kutatás eredményét is élvezni akarta. Felhívták Carl Robert hallei tanárt, hogy a felfedezett részleteket költői formába öntse, a hiányzó részeket úgy egészítse ki, hogy mondhatni színpadi előadásra képessé tegye. Carl Róbert ezt bámulatos gyorsasággal meg is tette. Egy igen érdekes könyvet adott ki *Szenen aus Menanders Komödien* cz. alatt, Berlin, 1908, melyben az összes 1300 sor fordítását adja és megkísérti a felvonások szerinti felosztást, a jeleneteket egybeállítja, a hiányzó jelenetek valószínű tartalmát cursiv betűkkel szedve adja. Érdekes dologról értesít H. von Arnim a „Neue Freie Presse” egyik tárczacikkében, hogy színre is hozták a lüchtdadti színházban. A Carl Robert kiegészítéseit pantomimikus alakban adták elő, a fennmaradt jeleneteket az eredeti forma megtartásával eszközölt hű fordításban.

H. von Arnim mérsékelt lelkesedéssel fogadta Carl Robert e lépését. Azt mondja, hogy a mi színműiróink nem félhetnek a sírjából a mai közönség elé vitt Menandertól; de azzal vigasztalja magát, hogy a mai közönség Molièrét, e modern Menandert sem szemléli nagyobb élvezettel. A genialis Wilamowitz észrevételét tartom igaznak, hogy Menander bája, kelleme a dialog attikai finomságában, az ἀγών λόγων-hoz szokott atheni közönség érdeklődésében rejlik. A folyton a cselekvés változatosságaira, meglepő fordulataira, a jellemek reális közvetlenségére irányuló figyelme a mai nézőközönségnek messze van annak a légkörnek és környezetnek felfogásától, mely még a szó varázserejében hitt. Menandernek egyik legszebb gondolata,

A bűbaj legjobb orvosa a szó,
Beteg léleknek ez a gyógyszer.

Nagyobb sikert ért el Menander a *Société française des fouilles archéologiques* által rendezett előadáson. Erről a *Journal des Débats* a napi hírek során emlékszik meg.

Az Epitrepontes első jelenetét adták elő a Maurice Croiset szép fordításában. A *Daos* és *Syriskos* perbeszédei mély hatást tettek. Az a fenkölt moral, hogy a talált gyermekkel együtt talált ékszer nem az első találóé, hanem a gyermeké, a jognak már finomabb felfogására vall, semhogy a franczia szellem azt ne élvezhette volna. Igazán szépen végzi a H. B. aláírású cikk a Menander-„première”-ről szóló tudósítást: „Ez a tárgy igen figyelemreméltó. Mert hiszen a legszebb és legönzvetlenebb egyének sorsa mindig az, hogy utat találjanak a világban ép az érdekköltés útján.”

E jelenetet Arnim, Croiset, Wilamowitz, Alfred Körte, Carl Robert fordításában ismerem. Én Alfred Körtenek adok igazat, ki a trimeter jambicust a mai drámai költészet ötös jambusával cserélte föl. Magam is így fordítottam le. Beható tanulmány tárgyává tettem Carl Robert rekonstrukcióját és a Leeuwen kritikai apparatusát. Arra a meggyőződésre jutottam, hogy a restructio korai, a Perikeiromenében költött jelenetek nem emelnék a darab értékét, ha szöveggel látta volna el e lelkes német philologus, ki is adta az *Szenen aus Menanders Komödien*-ben eszközölt restructiónak megfelelő *Der neue Menander* (Berlin, 1908). Csupa üres lapok felelnek meg a restructio cursiv betűkkel szedett részleteinek. Épen azért én helyesebbnek tartom a Leeuwen szövegét venni alapul; de hálás vagyok Carl Robert iránt is, kinek egyes jelenetek valószínű tartalmát nyújtó részletei nagyon megsegítettek abban, hogy Menander redivivusomat megírjam, melyben különösen *Friedrich Leonak* „Der neue Menander” (Hermes, 1908, 120—167), *Wilamowitz* „Der Menander von Kairó” (Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum, 1908, 34—62) és *Alfred Körte* „Ein neuer Klassiker” (Deutsche Rundschau 1908, 25—50.) cz. értekezése, de főként *M. Croiset*nek a Journal des Savants 1907 októberi és deczemberi füzetében megjelent ínom és szellemes cikkei nyújtottak segítséget.

Az *Ed. princeps* fordítása, jegyzetei becsületére válnak a felfedezőnek, mit a német philologusok egyhangúlag elismertek. Egyetlen nagy tévedést vett észre már Legrand, azután Wilamowitz, Fr. Leo és Leeuwen egybehangzó véleménynyel megerősítettek, hogy t. i. a *Samia* című darabhoz csatolt felette

hézagos jelenetek (169—177) nem a Perikeiromene-hez tartoznak. E vélelem mellett döntő bizonyítékul szolgál a Samia Ed. pr. 444—447 = Leeuwen: Circumtons: 173—175. versei, melyek így hangzanak:

καὶ τὸν κεφαλαιὸν οὐδέπω λογιζομαι
τὸν δεσπότην, [α]ν εἴ ἄγρῳ θάπτον [πάλιν]
ἔλθην παραχρὴν πᾶν ποιεῖν.

az én fordításom szerint:

S mi fő, uramra nem is gondolál,
Ha ő faluról vissza jön előbb,
Minő lármát csap, dúlni, fúlni fog.

E sorokat idézi a scholiasta Aristophanes Plutójának 35. verséhez: τὸν οὖν ἀντὶ τοῦ περὶ τῶν οἰῶ, Μένανδρος Περιχειρομένη· καὶ τὸ κεφαλαιὸν οὐδέπω λογιζομαι, τὸν δεσπότην. Ez idézet nyilván a Περιχειρομένη-ből származik. Minthogy pedig az az egész részlet, melyről itt szó van, egy összefüggő quaternio belső lapjain fordul elő, melyek a szétesett ivfogásokból kerültek a Samiát tartalmazó ivfogásokba, kétségtelen, hogy a Περιχειρομένη gazdagodott e különben hézagokkal teli jelenetekkel a nélkül, hogy a Samia megcsounkult volna, mi magában is bizonyít e jeleneteknek a Περιχειρομένη-hez való tartozása mellett.

Ép e részlet feldolgozása idézte elő Carl Robertnél a legnagyobb eltérést az Ed. princepstól és legönkényesebb reconstitutiót, mely arra indított engem, hogy a Leeuwen szövegét követtem, és mondhatom, hogy a Περιχειρομένη cselekvényének menetét sokkal egyszerűbbé és merem állítani, a menanderi meseszöveg szellemének megfelelőbbé tettem a mellett, hogy a szöveghagyományt is megőriztem.

Midőn e szöveghagyománynak teljes egészét mutatom be, a magam fordításában ép helyén valónak találtam, hogy kiegészítsem a genfi papyros szövegével, melyet Nicole fölfedezett 1898-ban, mely a Georgosból 87 sort tartalmaz, de a mely a régi töredékekkel összefüggésbe hozható részletekkel 106 sorra gyarapodott. Lefordítottam a részleteket is és így most 1406 sort nyujtok Menanderből.

A Grenfell és Hunt Oxyrrhynchos Papyri III. k. p. 17. és következő lapokon 409. sz. a. közötti zölaccs-töredéket (mintegy 100 sor), melynek értelmezésében a kiadókon kívül Fr. Leo, Nachrichten d. Göttinger Gesellsch. d. Wissenschaften, phil. hist. Kl. 1903. p. 673 és következő lapjain érdekes kiegészítést és értelmezést nyújtja, melyet Kretschmer: De Menandri reliquis nuper repertis (Lipsiae, 1906) cz. inauguralis értekezésében (63—80. lapján) e tudóst megillető tisztelettel méltat, de egyúttal helyesebb hozzávetések alapján kiegészít és sok tekintetben szerencsésen tesz érthetőbbé, ezúttal nem vehettem föl fordításaim közé, de remélem, hogy fordításomhoz fogok csatolhatni. Oka ennek, hogy összefüggő szöveget óhajtanék adni. Egy pár oly szép gondolat van a szellemes dialogba szöve, hogy hézagosa volna egy Menander Redivivus e nélkül.

A Jernstedt orosz nyelvű értekezés kíséretében magyarázott töredéke a Φάμαξ-nak, mely alapul szolgált Plautus Mosecellariajának, oly szomorú állapotban került napfényre, hogy merészség volna oly irányú fordítást nyújtani, minőt a többi vigjátékról nyújtottam.

A Georgos lefordítását mintegy suggerálta Alfred Körte-nek a Deutsche Rundschau-ban megjelent szép tanulmányának egy igen jellemző részlete. Szórol-szóra így nyilatkozik: „Az ő t. i. Menander) leleménye nem mutat igen gazdag képzelemre, bizonyos előzmények és bonyodalmak oly sűrűn ismétlődnek nála, mint pl. egy féltuczat szerelmi indíték a modern francia bohózatban az ő nagysága túlnyomó részben a kidolgozásban rejlik. És például ép a Georgos és a Heros meséjét hozza föl.

A Georgos-ban és Heros-ban egyaránt egy hajadon Myrrhine (jellemző, hogy a redende Nomen is untig ismétlődnek) csábítás áldozata lesz és ikreket szül. Mindkét darabban a fiúgyermek neve Gorgias és tudtán kívül édes atyja házában dolgozik; mindkettőben a leány férjhezmenendő. Ekkor kitűnik, hogy a leányt elesábitották, mindkettőben kiderül, hogy a fiú gazdája az ikrek atyja; a csábító a leányt elveszi. E mondhatni azonos tárgy a kidolgozásban és kivált a lelki mozzanatok belső berendezésében merőben más alakot ölt. A Heros Myrrhineje a csábító neje lett és fényes helyzetbe jut, ki nem sejti, hogy az általa kitett gyermekek nála szolgálnak. A Georgos

Myrrhinejét nem veszi el a csábító, gyermekeit nem tette ki, nyomor és küzdelem közt neveli föl őket és végkép elesüggel a felől, hogy gyermekei jobb sorsra jussanak, és ép ez történik meg. A *Heros Plangon*-ja egy juhásznál nő fel, szolgálatba lép egy előkelő házba, a szomszéd ifjú által megesik. Egy szolgatársa halálosan szerelmes lesz bele, a töredék gyaníttatja, mily belső drámai élete lehetett a darabnak.

Körte e szerencsés párhuzama indított arra, hogy az új felfedezéshez csatoljam a tíz év előtti, mert a Georgosban oly részlet van, mely a Menander finom lelki rajzának Körte szép észrevétele szerint mondhatni Holbein modorában készült miniature-képnek mintáját adja. Már az az indíték, hogy a falura került fiú a városban megesett nővérének sorsát úgy akarja jótánni, hogy a gazdájának (kiről kitűnik, hogy atyja) ajánlatát fogadja el, ki kész a nővérét a szegénből kivenni és magához venni, finom etikára vall, és mily finom lelki rugó dolgozik? A hála e derék fiú iránt, ki midőn eltörte a lábát és súlyos betegségbe esett, nem hagyta cserbe, mint a többi szolga, kétségbe nem esett, hanem ápolta, míg talpra állította. Fájdalom, hogy ott szakad meg a töredék, midőn a tervről értesült Myrrhine esik kétségbe szegény leánya sorsa felől. A Kock-töredék gyűjteményében szerencsére ép oly idézetek maradtak ránk, melyek a Georgos atyjának mesecsomó-oldó eljárására vonatkoznak. Ő kieszközli, hogy a gazdag ifjú elvegye az elesábitott leányt, a leányt pedig, kit ez ifjúnak szántak, az ő fiává fogadott és tényleg fiának bizonyult dolgos ifjú veszi el.

Ép így lehet a két *Habrotonon* és *Chrysis*: e három hetaira szerepét is párhuzamba állítani. Azt hinné az ember, hogy Menandernél a mesealkotáshoz szükséges képzelem szegényes. E hetairák játszanak nagy szerepet a mese bonyodal-mából kivezető út feltalálásában.

De azért e három hetaira mind külön jellem. Érdekes összevetést tesz Lefebvre az *Epitrepontes* Habrotononja és a Terentius *Hecyra*jának Bacchisa közt. Mindkét hetaira ismertető jelül szolgál gyűrűvel oldja meg a csomót. De mily különbség van helyzetben, jellemekben!

E párhuzamra Lefebvre-t Sidonius Apollinaris egyik leve-

lének (Epist. IV, 12.) következő helye vezette: «A minap a fiam és én éppen elméltünk azon szép részletek felől, melyek Terentius *Hecyra*jában fordulnak elő; hogy jobban éreztessék e vigjáték verselésének báját, kezembe vettem Menandernek hasonló tárgyú *Epitrepontes*-át». Lefebvre idézi a Sulpicius Apollinaris verses argumentumát, mely lényegileg egybehangzik az *Epitrepontes* meséjével. Mindkét darabban az ifjú nőül vesz egy ifjú leányt, ki ellen korábban erőszakot követett el egy vallási ünnepen; a nélkül, hogy föltismerné. Közbe legyen mondva, Alfred Körte e merész föltevésre, melyet úgylátszik kedvelt Menander, felhozza az újabb irodalomból Freytagnak *Waldemar gróf* ez. darabját, hol a gróf egy fiatal kartánczosnót elesábit és cserben hagy. Ez fiat szül, kit hű kertészkezekre bíz. Később a nő fényes pályát teremt magának, egy orosz herceghez megy nőül és ennek halála után mint Udaschkin hercegnőt veszi el ugyanaz a Waldemar gróf. Freytag megjegyzi emlékirataiban, hogy e tárgy aggodalmas, valótlanszerű; de azzal védi Freytagot Körte, hogy nála legalább a nő egy perczig sem feledte el csábítóját; míg Menandernél mindkét fél nem is sejtí, hogy összekerült. Körte ez odacsatolt megjegyzését nem hagyhatom észrevétel nélkül. Udaschkin hercegnőt hosszabb szerelmi ostrommal ejté meg a gróf, míg Myrrhine nem is ismerhette azt, ki erőszakot ejtett rajta, mert az egy női ünnep megzavart folyamán történt és ugyanezt lehet elmondani a csábítóról is. Különben is, mint már a Menander erkölcsi felfogásának jellemzésénél mondtam, a földolog, hogy ép az tegye jóvá az ifjúkor mámorában elkövetett csinyt, ki azt elkövette. E kitérés után lássuk tovább a Lefebvre párhuzamát, melyet az *Epitrepontes* és *Hecyra* közt von. A meg-esett leány, alig hogy férjhez megy, gyermeket szül. Egy gyűrű deríti föl a dolgot és idézi elő a botrány miatt meghasonló ifjú pár közt a békét és kiengesztelődést.

Úgy de a hasonlóság mellett nagy különbség van. Az *Epitrepontes*ban a gyűrű a Charisiosé, melyet szándéktalanul hagyott Pamphilénál, a *Hecyra*ban Pamphilus Philomenétől szóról-szóra hasonló körülmények közt ragad el egy gyűrűt, melyet Bacchisnak ad. Menandernél az a feltevés van, hogy a gyermek már a cselekvény megindulása előtt megszületett és kitétetett,

mi ama híres jelenetre adott alkalmat, melyről a darab nyerte a címét: holott a pásztoroknak alig van több szerepük a darabban. A Hecyra egész bonyodalma ép a születendő gyermek miatt keletkezik. Mindkét darabban két hetaira, illetve Lefebvre finom jelzése szerint: *mi-esclave et mi-courtisane* idézi elő a fölismerést, esakhogy Menandernél Habrotonon finom tapintattal, részben a felszabadulás reményében maga intézi a bonyodalom kibontását, a Hecyrában véletlenül ismeri fel Philomene a Bacchis ujján a gyűrűt. Mélyreható különbség, hogy Charisios egy darabig azt hiszi, hogy egy fattyúnak az atyja és ép ez mély megbánást idéz elő a lelkeben, addig Pamphilus nem tesz magának hasonló szemrehányást. Idáig terjed a Lefebvre párhuzama.

De egyáltalán nem meríti ki a párhuzamot; de hiszen ez nem is lehetett célja. Magam a párhuzamot ez alkalommal nem folytatom; de a Menander és Apollodoros Carystius közti különbség feltüntetésére nem mulaszthatok el egy mozzanatot, mert a Menander finom lelki rajzának jellemzésére szükségesnek tartom.

Habrotonon a szolga Onesimostól kéri el a gyűrűt és önként, az ifjú nő helyzete iránti szánalomból eszközli a fölfedezést, mondhatni oly detectív módon, mint a hogy a modern francia vigjátékban a finom női tapintat derít föl oly titkot, mely miatt föl van zavarva egy boldog szerelmes pár nyugalma.

Bacchis pedig a két atya kérésére majdnem szentimentális hangulattól indítva lemond az ifjúról és mozditja elő a két család boldogságát. E mozzanat már az eredeti indíték továbbfejlesztésére mutat és egyben a Bacchis jellemében fordulatot jelent. Terentius egyik legszebb részlete az a magánbeszéd, melyet Bacchis az V. felvonás harmadik jelenetének végén mond.

Ide jöttemmel ma Pamphilusnak én
Mily örömet szerzek! Mennyi kedveset
Tovék és mennyi gondját űztem el!
Én szerzem vissza gyermekét, ki már
Miatta s ezek mián majd elveszett.
Én szerzem vissza nejét, kiről azt hívé,
Hogy birni többé nem bírhatja. Én

Szabadítottam ki a gyanúból, mivel
Philippus és apja illeték.

(1216—1224 v. Kis Sándor ford.)

Csoda-e, ha Pamphilus boldog elragadtatásában így szól Bacchisnak:

Mindjárt meg is
Győztesz fölöle tetteleg, s arval is,
Hogy feltárván szíved bájút, kegyét,
Akárhova lépsz, akármibe fogsz, gyönyör
S áldás minden tetteid s szavad.

(1284—1288 v.)

A jóság fénye hull a megvetett hetairára. Nem érzelmesség, mondhatni túlfinom érzelmesség árad-e ki e sorokból? Még sok szó fog esni a fölfedezett darabok felől. A szöveg a philológiának külön küzdőtérnyitott; de a vigjáték és pedig a modern vigjáték is egy lappal gazdagodott. Ez utóbbi megjegyzésem igazolására elég a *Samia*-ra hivatkoznom, melyet Wilamowitz hajlandó egy antik *Schwank*-nak tekinteni, mert bohózatossá fordulattal végződik, midőn Moschion felboszankodva atyja azon gyanúja miatt, hogy az ő concubináját, Chrysiszt, csábította volna el a maga kezére, kész világgá menni. Megtesz minden előkészületet ép boldogságának pillanatában, hogy atyját megijesztsze; de azért még sem bír elmenni és szégyenszemre visszatér.

Az új görög vigjáték műfaji jellegére nézve még föl kell hoznom egy sajátos jelenséget: ez a *karnak* jelzése, mely előfordul a *Ed. princeps*-ben két helyen ily formában:

XO P OV

és pedig az Epitr. 201. és a *Samia* 270. sora után. Sőt előfordul a kar bevonulására vonatkozó utalás is a *Ἡπειρωτικῶν* 71. és köv. soraiban:

Jókedvre gyúlva jön ez ifjú had.
Dicsérem ám úrnőmmek szándokát,
Ki a leányt házába fogadá.
Ez ám anya, gazdám megkeresem,
Őt hívja gyorsan bárki most haza,
Úgy látszik, nagy tivornyra készül itt.

Ezzel végződik az első felvonás. Leeuwen megjegyzi:

Saltat chorus.

E vig fizekők a Polemon mulatótársai lehettek. Ép ezért én e szavakat Daos ajkára adtam.

Úgy néz ki a dolog, mint a mi népszínműveink berendezése. A kar kitölti a szünetet, mely a felvonások közt elkerülhetetlen volt.

Friedrich Leo (Χορὸς cz. cikkében Hermes, 1908. 308—311.) Alexismél, a régi felfogás szerint a χορωδία μέση képviselőjénél feltalálja a kar létezését és felhoz Athenaiostól VIII, 362 egy idézetet, melyben hasonló jelenet fordul elő és egy műkifejezés: βαλλισμός, mely Leo szerint tánczot jelent. Érdekes az idézetben a Κοορίς cz. darabból (Frg. 107. k.) a karra utaló személynek az a megjegyzése, hogy:

μή γένοιτό μοι μόνω
νόκτωρ ἀπαντήσαι καλῶς πεπραγῶσιν
ὄμιν περὶ τὸν βαλλισμὸν . . .

tehát e dubajkodó esoporttal nem szeretne találkozni egymaga éjten éjjel. A Περικειρομένη-ben egy áttombolt éjszaka után fordul elő e jelenet, mint Plautus *Curculio*-jában: *quid ted hoc noctis dicam proficisci foras istoc ornatu cumque hac pompa?* Így jelennek meg ugyancsak Plautus Mostellariájában (Philemon darabja után) Callidamates és Delphium, habár Plautusnál az intermezzot a fuvalás is betölti. Pseudolus 573: *libicen vos interea hic delectaverit.* Ép így vitatja Körte: *Die Comedien papyri von Ghoran* cz. cikkében (Hermes 1908. évfolyam 39. és 42. lapján) a karnak létezését és felreértésnek tartja az Aristophanes χορὸς felírásához csatolt scholiont, mely szerint a χορηγία megszűntével csak mintegy a hagyomány fenntartásáért jelezték a χορὸς felírással a felvonások közti szünetet. Ugyanily szellemben ír Hermes, 1908. 299—206. Hivatkozik egy a delphibeli Soteriákra vonatkozó fontos felírra, melyben előfordul: 4 χορευταὶ χορωδοῦ.

Úgy látszik, hogy ἀμβόλιον-okat énekeltek és tánczoltak. Ez ἀμβόλιον az antik couplet. Ha tehát a χορὸς szerepel, ez a vigjáték műfaji jellemét érinti. A Samiában a 270. sornál nincs

ugyan utalás a karra, de a felvonás végét jelzi a ΧΟΡΟΝ és a cselekvés tényleg kedvre gyújtó fordulatokhoz ér, mert Nikeratos hálálkodik az isteneknek a szerencsés fordulatért, megtudván, hogy szégyenbe kergetett lányát elveszi Moschion. A karnak ez átalakulása hasonlít, mint mondom, a népszínmű szerkezetében ismert kar-részletek jelleméhez.

Ez is bizonyítja, hogy a modern drámai költészethez mennyire közeledik az úgörög vigjáték.

A Περικειρομένη azon motivumát, hogy a heves Polemon Moschionban, a Glykera testvérében vetélytársat lát és e miatt követi el szégyenletes indulatában a nő hajának lemetszését, az ismeretes nővér iránti szerelem e motivumát érdemes e párhuzamok egész sorával megvilágítani. Ezek közt szerepel Kisfaludy Sándor *Samló*-jában Bakacs Elek, Vörösmarty Széplak-jában Ugodi esete. És tovább menve, Kazinczy Gibert és Irmája, melynek eredete visszavihető a Pfeffel: *Usge és Zacchi, eine japanische Geschichte*-jére, melyet a Muzarion III. kötetében (1829.) tett közzé annak szerkesztője, mint egy költői verseny-darab gyanánt.

De ez oly mezőt nyit, melyre ezúttal nem lépek. Ugyanis csak a rokontermészetű irodalmi áramlatoknak ez esetben a hyperromantikának batása adja lélektani magyarázatát ily rokon motivumok találkozásának, midőn a kölcsönhatás kizártnak vehető. E rövid tanulmányt csak bevezetésül írtam az én Menander Redivivusomhoz, melyet nem végezhetek megkapóbb párhuzammal, mint a mely vonható a Gárdonyi *Bor* cz. darabja és a Περικειρομένη befejezése közt.

Az indulatától elragadott ifjú legény durván megbánta szeretett párját, a darab végén megtörténik a kiengesztelődés azzal a feledhetetlen mondásával a kibékült ifjú asszonynak:

«Nos, hát igyék kend» és a boros üveget elébe tolja, holott ép boros állapotban követte el ifjú élete párja ellen a botrányt. A Περικειρομένη-ben Pataikos józan bölcseséggel létrehozza a kibékülést. Ekkor szól így:

Polemon.

Apolló isten! Majd hogy elveszék
Harag még elragadjon? Nem, soha!
Glykera édes, csak bocsáss te meg!

Glykera (*kedves mosolygva így válaszol*):

Hisz boldogságunknak alapja volt.
Vak mámorod.

Polemon.

Mily édes egy beszéd!

Glykera.

Ezért szívemből megbocsátok én. (368—372.)

Így diadalmaskodik az indulaton a józan belátás, mely az élet nyugodt boldogságának alapja.

Menander egyik régebbi töredéke így hangzik: λόγος διοικεῖ τὸν βροτῶν βίον μόνος = Az életet vezérli józan ész. Epikuros bölcsesége visszhangzik ez igében. Az Epitrepontesnek egy jelenete egyenesen e világfelfogás igazát hirdeti Onesimos szolgájakáról. Kimondja Onesimos, hogy az istenek nem törődnek velünk. Megütközik e nyilatkozaton a jámbor Smikrines:

Onesimos.

Hát vélünk nem törődnek? Hogy lehet?
Kérdezheted. Adák a jellemet,
Éltünknek örül, ez bennünk lakik,
Ez sujtja azt, ki vele visszaél.
És áldja azt, ki hozzá hű marad.
Ez istenünk, jó-rossz tett kútfeje.
Keresd a kedvét úgy, hogy soh'se tégy
Bolondot, esztelent, s boldog lehetsz.

(Epitr. 494—501.)

Tehát a τρόπος, de a melynek öntudata a λόγος vezérli életünket, alapja boldogságunknak.

Mielőtt magát a szöveget nyujtanám, még egy kérdésre válaszolok, melyet Maspero vet föl a *Journal des Débats* 1907 szept. 7-iki számában, melyben az új fölfedezésről tesz jelentést. Cikkének végén azt a véleményét fejezi ki, hogy ahhoz, hogy Menandert az új fölfedezés után is kellő mértékben élvez-

hessük, a görög nyelv finomságaiban kell beavatottaknak lennünk (különben Wilamowitz is ugyanazt hangoztatta). Menander ezután is a tudós magyarázatokra szorul. Ezután így folytatja: «A hol annyi fáradságba kerül egy szerző finomságainak megértése, kelleme elrepül, és elszántság kell arra, hogy valaki hozzáfogjon. Menander csak néhánynak pompás egy lakoma, kik önként tanuskodnak az ő érdemei mellett, de másokra nézve az marad, a mi tegnap is volt, a mások tanuskodása után elismert nagyság.»

Maspero e nézetét nem birom elfogadni. Menander más ma, mint tegnap volt. Tegnap még egy szellemes fő, egy nagy gondolkodó, egy életbölcsességben tapasztalt író volt, ma már a lelki rajz mestere; önálló jellemek teremője, ma a drámaíró képességeit is bámulhatjuk. Egy fényes lappal gazdagítá a vigjáték történetét és a modern vigjáték tanítómesterének bizonyult, mint a hogy Euripides volt az új vigjátékírók mestere.

És most következik a fordítás, melyhez fűzött jegyzeteim az egyes darabok valószínű menetét megvilágítják.

Menander nyelvének könnyed báját, szellemes és mégis egyszerű dialogjának közvetlen hangját visszaadni lehetetlen; de azért lelkiismeretes hűséggel igyekeztem tolmácsolni. Non omnia possumus omnes.

Tatatóváros, 1908. augusztus 9.

VÁLASZTOTT BIRÓ.*

MENANDER VIGJÁTÉKA.

* Ἐκτελέωντες, szóról-szóra = kik döntő bírót választanak. Aristophanes Acharn. 1115. sorához idézi a Scholiasta ezimű darab elejéről 2—3 verset: ἐκτελέωντες τὸν νόμον καὶ τὰς ἀρχάς, mi annyit tesz, hogy választott bírónak kell bízni az ügyet.

Személyek:

Chairestratos, gazdag athéni polgár,
Charisios, fia,
Pamphile, neje.
Smikrines } Pamphile szülői.
Sophrones }
Onesimos, Charisios rabszolgája.
Syriskos, szénégető, Chairestratos szolgálatában.
Daos, pásztor.
Habrotonon, eziterászó.
Szakács.

Színhely: egy Athén közelében eső faluban a Charisios és Smikrines házai előtti téren.

ELSŐ FELVONÁS.

ELSŐ JELENET.*

Onesimos, Szakács.

Onesimos szakácsot fogadott és a Szakács kikérdezte a család viszonyai felől:

Szakács.

Ugy-e a gazdád, jó Onesimos,
 A ki kitartja most a eziterás
 Habrotonont, még ifjú házast?

Onesimos.

Az.

(Kock C. A. Fr. fragm. Menander, 600.)

De vagy húsz napja, midőn hosszabb útjáról visszatért, nejével az összeköttetést megszakította és Habrotonont vette magához. Egyre dőzsöl, holott azelőtt komoly erkölcsű ifjú volt. Midőn a Szakács bővebben kezd tudakozódni, Onesimos utasítja, hogy lásson dolga után.

Onesimos.

A reggelit már m'ért nem készíted?

Uram már várja rég azt, asítózva.

(Photius Lex. ed. Reitzenstein s. v. ελκω.)

* Az első négy jelenet rekonstrukciójára nézve *Gert Robert*: „Scenen aus Menanders Komödien“, deutsch von C. R. Berlin, 1908. cz. művében talált valószínű kiegészítést vettem alapul. Megjegyzem, hogy szövegül *J. von Leeuwen*: „Menandri Quatuor fabularum Herois, Disceptantium Circumfonere Samiae fragmenta nuper reperta post Gustavum Lefebvreum edidit J. v. L. Lugdani Batavorum 1908.“ vettem alapnak, mert ebben az összes hozzátételek lelkiismeretes egybeállítását találtam. Természetes, hogy minden kritikai vélelem alapja a Lefebvre Editio princeps, melyről bevezető tanulmányomban bővebben szölok.

MASODIK JELENET.

Onesimos (maga).

Elmondja, hogy mi az oka a házaspár közt támadt meghasonlásnak. Pamphile férje távollétében titkon egy gyermeket szült és azt eltitkoltta. Onesimos azonban észrevette a dolgot és urának a titkot megsúgta. Charisios nem taszítja el ifjú nejét, de vele minden érintkezést megszakított.

HARMADIK JELENET.

Onesimos, Smikrines.

Smikrines.

Tivornya élete? Ugy igazán
Elverném, hogy a földön nyúlna el.

(Men. fr. Kock 177. idézett Harpokration
és Suidas l. n. μαρτυροῦν.)

NEGYEDIK JELENET.

Mitől a városba akar visszamenni, csúvázódó alakokat vesz észre. Az ő szénégetője Syriskos hangos szóval vitáz egy ismeretlen pásztorral. Smikrines félrevonul és kíváncsián figyelni kezd.

ÖTÖDIK JELENET.*

Smikrines, Daos, Syriskos és ennek neje, karján egy csecsemővel.

Daos.

Az igazság elől futsz.

Syriskos.

Rágalom.

Daos.

Ne tartsd meg azt, mi nem tiéd.

Syriskos.

No hát

Bízzuk bíróra.

* Itt kezdődik az újonnan felfedezett szöveg.

Daos.

Jó, hát döntsön az!

Syriskos.

De ki?

Daos.

Akárki, mindegy; igazam

s Nekem van. Miért is adtam át neked?

Syriskos.

Jó lesz ez úr?

Daos.

Isten neki, legyen.

Syriskos (Smikrines elé lép).

Van érkezésed perczre, jó uram?

Smikrines.

Mi czélotok velem?

Syriskos.

Hát pörölünk.

Smikrines.

Mi közöm hozzá?

Syriskos.

Bíró! keresünk.

10 Igaz bíró! ha érkezne, uram,
Te dönts e pörbe!

Smikrines.

Vesszetek meg! Ah!

E bőrszűz* parasztnép még pöröl!

* δερματίζω: Varro, *de re rustica* II, 11, 11. Neque non quædam nationes harum pellibus sunt vestitæ... cuius usum apud antiquos quoque Græcos fuisse oportet, quod in tragoediis senes ab hac pelle vocantur δερματίζω, et in comoediis qui in rustico opere morantur.

Syriskos.

De mégis kérlek, édes jó uram,
Tedd meg. Az úgy oly egyszerű, rövid.
15 Ne vedd meg azt, az istenekre, ne!
Az igaznak kell mindig győznie
És mindenütt. Mindenki közjava
S mindenki közös gondja ez legyen,
Közérdek ez.

Daos.

Javá szónokkal lesz bajom.
20 M'ért adtam át?

Smikrines.

Mondd, megnyugosztok-e
Itéletembe?

Syriskos.

Meg.

Smikrines.

Nos szóljatok!
Időm van. Szólj, ki eddig hallgatál.

Daos.

Előlről kezdem. Nem csak azt, mi ránk
Vonatkozik, hogy tisztán lásd a dolgokat.
25 Van harmincz napja, hogy legeltetém
Nyájam e sűrű erdőhöz közel,
Egész vidéken egymagam valók
És ott találtam ezt a esecsémót,
Nyakán e lánczczal s más esecsébecse
30 Volt véle még.

Syriskos.

Ezekről lesz a szó.

Daos.

Nem hágy beszélni.

Smikrines.

Közbeszólász? E bot
Hátadra mász még.

Daos.

Jó lesz.

Smikrines.

Mondd tovább!

Daos.

Már mondom. Fölvevém, haza vivém.
Gondoltam, fölnevelni én fogom.
45 De éjjel, mint megesik mással is,
Tünődni kezdtem, fontolgatva, hogy
Mi bajt, mi gondot hoz rám e gyerek,
Költséget én rá majd honnét veszek.
Igy ébredék meg gonddal terhesen.
40 Kihajtva nyájam', e szénégetőt
Találtam, a ki ép ott vága fát.
Vele bensőbben ismerős valék.
Beszélgeténk. Bús arczom' látva, szól:
«Hogy elborultál, jó Daos, mi bánt?»
45 Gondban vagyok» — s elmondom sorra mind,
Mint leltem s vettem föl a gyermeket
Végét se várva rögtön kérni kezd.
«Úgy szálljon áldás, Daosom, reád,
Ha nékem átadod a gyermeket;
50 Úgy légy te boldog, úgy légy te még szabad,
Van nőm, ki szült, de hejh, meghalt a kis poronty.»
Azt érti, a ki tartja itt a gyermeket.

Smikrines.

Syriskos, kérted?

Syriskos.

Igen.

Daos.

Az egész
Nap folyamán, kér, esd, míg rábeszél.

30 Átadtam, ő áldással halmoz el.
Hálából ő a kezem csókolá.

Smikrines.

Tevé?

Syriskos.

Tevém.

Daos.

Nejével távozott

S most ugyanő találkoztán velem —
Az együtt leltem apró tárgyakat,
40 Haszontalan kis semmiségeket
Követ'li és még jajgat, zúg, dohog.
Hogy nem adom s magamnak tartom én.
Köszönje meg, — én így gondolkozom,
A mit könyörgve kért el tőlem ő.
45 Most követelni tőlem joga nincs.
Ha mindezt együtt leljük, ő meg én,
Megosztozunk Hermes ajándokán.
De egymagam lelém, ott sem valál,
S mindent kívánsz, semmit se bágysz nekem
50 Egyszóval, az enyémből adtam én,
Öként adám, ha tetszik, tartsd meg azt;
Ha nem s megbántad, úgy add vissza hát.
Ne bánts s ne érezz bántódást magad.
Kértekre kapni s kiesikarni még
55 Mindent, az nem lehet. Én végezék.

Syriskos.

Ő végezett.

Smikrines.

Nem hallád? Végezett.

Syriskos.

Jó; hát most én következem. Ugy van!
A csecsemőt maga találta csak,
Mint elbeszélte, minden úgy esett.
60 Nem mondok ellent. Kérve kértem én

És kaptam ezt a gyermeket, igaz.
Egy pásztortársa, kinek fecségett
Jelenté azt, hogy e gyermekkel ő
Egy s más kis ékszer is együtt talált.
65 Erről van szó most, erről foly vitánk.
Add a porontyot asszony!

(Az asszony a gyermeket átadja.)

Daos, im

Ez kéri lánczát, ékszerét, melyet
Ismérvei, nem prédátárgy neked
S nevében kérem én is gyámjaként.
70 Te tettél azzá, midőn átadád.
Hitem szerint a kérdés most csak az,
Hogy ez a láncz s egyéb csecsebecse,
Mint ismeretlen anyja hagyta rá,
Megőriztessék, míg ő nagyra nő.
Vagy birja azt bitang jószág gyanánt
75 Az első megtaláló. Kérheted,
Gyermekkel együtt m'ért nem kértem el?
Nem volt jogom nevébe' szólni még,
Most sem magam nevébe' magamét
Kívánni jöttem — és «közös lelet»,
80 Hol ott a birtokos, ott nem lehet!
Nem volna ez lelés, de elcsenés.*
Gondold meg azt is jó uram, talán
E gyermek fenkölt származású és
Napszámos sorsot megvet egykoron.
85 Ha felnő, nemes voltát érzi majd,
Merészel tenni dicsőt és nagyot.
Vadász oroszlánt, bajt vív és fut versenyen.
Ilyesmit láttál szindarabba' már.
Olyforma épen itten az eset.
90 Nelenst, Peliast** is megtalálta egy
Agg pásztor, bőrsubás, mint jómagam.
Hogy látta, hogy különbek, mint maga,
Elmondja mint találta őket és

* A görög szójátékot εἰσαίρειν: εἰσάγειν igyekeztem a rokon hangzású szókkal pótolni. E verset Hephaestion metrikai okból idézi és megnevezi a vígjátékot. V. ö. Koek III, p. 52. fr. 18.

** Valószínű ezézés Sophokles Tyre cz. tragédiájára. A mese található Apollodoros Biblioth. I, 9, 8.

Nevelte föl s átadja a batyut,
 115 Melyben lelék ismertető jelük'.
 S két kecskepásztor két király leve.*
 De ha egy Daos adta volna el
 Mindezt, egy tucsat drachmát nyer talán
 S maradtak volna örök homályban ők,
 120 Ilyen nemes és ily nagy férfiak.
 Megóvjam én e gyermek életét
 S elveszzen szabadsága záloga
 Daos kezén, nem volna szép, uram.
 E nélkül nőül nővért venne tán.**
 125 Erről ismerve föl, megvédené
 Anyját és édes testvérét*** mentne meg.
 Ezer esély közt forgó életünk'
 Előrelátás óvni megtanít.
 De fölveté, hogy adjam vissza hát,
 130 Hivén e pörbe döntni fog e szó,
 Csakhogy eladhasd, mi e gyermeké,
 Kivánnád vissza őt, ez jogtalan,
 Szegényt hogy biztosabban kirabolád,
 Elvéve, mit a sors még meghagyott.
 135 Végzék. Te dönts igazság, jog szerint.

Smikrines.

Itélni könnyű, mind a gyermeké,
 Mi véle volt, végzésem ez.

Daos.

Helyes.

De hát a gyermek?

Smikrines.

Nem lehet tied.

Ki kirabolnád, ám csakis ezé.

140 Ki védte s érte szembe szállt veled.

* Koek idézi az *ἑλιστορα ἐνοπίου κρηπίδας* III, p. 498 fr. 488. Meineke fölismeri, hogy az új vigjátékhöz tartozik e töredék.

** Kedvelt tragikus motívum. Sophokles *«Tyros»*, Euripides *«Antiope»*, *«Ion»*.

*** Euripides *«Iphigenia Taurica»*-jára vehetni célzásnak.

Syriskos.

Légy érte áldott!

Daos.

Megtartó Zeus.

Minő itélet! Mindent én lelek,
 S ki mitse lelt, megfoszt mindentül az.
 Mind visszaadjam?

Smikrines.

Vissza.

Daos.

Szörnyű egy

145 Itélet, vagy ne éljek soha boldogan!

Smikrines.

Elő hamar.

Daos.

Herakles, mily baj ért!

Smikrines*.

Vedd e tarisznyát, minden abba van.

Daos.

Ne még, oh várj, míg átadom. *(Magában.)*

Miért

Biztam a pört rá.

Syriskos.

Adsza már te gaz!

Daos.

150 Oh szörnyű bántás! *(Átadja a tarisznyát Syriskosnak.)*

* Leeuwen Syriskos szájába adja, Carl Robert és Lefebvre helyesen Smikrinesnek.

Smikrines.

Minden ott van-e?

Syriskos.*

Igen, ha míg beszéltem, nem lopott,
Érezve vesztét.

Smikrines.**

Én azt nem hiszem.

Syriskos.

Légy boldog mindig, derék jó uram.
Volnának mindig csak ilyen bírák.***
(*Smikrines eltávozik.*)

HATODIK JELENET.

Az előbbieket, Smikrines nélkül.

Daos.

155 Mi jogtalanság, szörnyű egy csapás!

Syriskos.

Gonosz valál.

Daos.

Gonosz te, ámde várj.
Ha meg nem őrül mindent, majd adok.
Tudd meg, örökké rajtad függ szemem.
(*Daos távozik.*)

* Itt a Leeuwen szereposztását követem.

** Magam szereposztása szerint.

*** Ez az a híres jelenet, melyet már több színpadon adtak elő (Párisban, a laüchsföldi és a charlottenburgi színházban). Az ókorban is híres volt e pörbeszédet tartalmazó jelenet. Quintilianus Inst. Or. X, 1. nagyon megdicséri e jelenetet. «Ha Menandert — mondja — gondosan olvassák, egymaga is megteremt mindazt a gyümölcsöt, melyekre törekednek tanításaim.» Kiemeli a jellemrajz gazdagságát, a festés művészetét, a nyelv-

HETEDIK JELENET.

Syriskos és a neje, nemsokára Onesimos.

Syriskos (*Daos után kiált*).

No vessz meg, takarodj!

Asszony, te vedd

160 S ifjú urunkhoz vidd be a csomót.

Chairestratost itt várjuk majd mi be,

És bért fizetve vissza térhetünk

Napi munkánkhoz. Ámde várj, előbb

Vegyük ezt számba. Nines egy ládikód?

165 Jó lesz ruhádnak leble is.

(*Az asszony ruháját kitéríti, Syriskos egyenként veszi elő a tárgyakat. Kitép a házból Onesimos.*)

NYOLCZADIK JELENET.

Onesimos.

Soha

Tustább szakácsot! Tegnap folyt a bor
Már rég ilyenkor.

Syriskos.

Ez talán kakas

Jó vert arany, nézd itten ezt: esupa

Szép drágakő és egy baltácska ez.

Onesimos (*magában*).

170 Mi folyhat itt?

Syriskos.

E gyűrű magva vas,

Kívül arany, rámetesve egy bika

Vagy kecske, nem tudom. Kleostratos

Metszette, rajta vésvé áll neve.

nek báját, a szenvedélyek há rajzát, bár nem mulasztja el megjegyezni, hogy az *Epitrepontes* nem nyújtja há képét a törvénykezésnek. Dion Chrysostomos (XVIII. p. 471.) szintén ajánlja fiatal szónokoknak, Halikarnassosi Dionysios gyakorlati jellemét (*το πρακτικόν*) emeli ki.

Onesimos (*Syriskoszhoz és nejéhez lép*).
Hadd lám!

Syriskos (*a gyűrűt átadja*).

Nesze! De hát ki vagy?

Onesimos.

Az ám!

Syriskos.

Mi? Ki?

Onesimos.

175 A gyűrűje!

Syriskos.

Kié? Nem érthetem.

Onesimos.

Charisiosé.

Syriskos.

Bolond!

Onesimos.

Mit elveszíte.

Syriskos.

Adsa vissza már!

Onesimos.

Magunk gyűrűjét? Hozzad hogy került?

Syriskos.

Apolló! Istenem, mily szörnyű baj!

180 Árvák javát megóvni mily nehéz!

Az első jött-ment elrabolni kész.

Add vissza, mondom.

Onesimos.

Tréfálsz tán velem?

Az uramé, Apolló úgyse', az!

Syriskos.

Izekre tépjenek előbb, mint sem neki
Engedjem át. Én pörbe szállok bárkivel.
Minden a gyermeké, nem az enyém.

(*Nejéhez.*)

Ez meg szövet, vedd egy bibordarab

Vigyed a házba.

(*Az asszony a csecsemővel és turisnyjával a Chairestratos
házába megy. Onesimoshoz.*)

S mit beszélsz te itt nekem?

Onesimos.

Mit én? Hogy ez a Charisiosé.

190 Elveszté ittasan. Ki vagy magad'.

Syriskos.

Chairestratos szolgálja. Hű őre légy,
Vagy add nekem, megőrzöm én híven.

Onesimos.

Megőrzöm én magam.

Syriskos.

Mindegy nekem,

Egy helyre tart, mint látom az utunk

195 E házba.

Onesimos.

Most vendégel másokat.
Hyesmíró! most szólni nem lehet,
Majd holnap.

Syriskos.

Megvárom a holnapot,
Bármely bíróra bízni kész vagyok
Ügyem. (*Magában.*)

Hisz' most is jól jövék ki én

200 Úgy látszik, legjobb pörösködni ma,
Az ember csak pör útján boldogul. (*El.*)

MÁSODIK FELVONÁS.

ELSŐ JELENET.

Onesimos *(a házból jön)*.

A gyűrűt ötször is megkisértettem én
 Uramnak megmutatni, de midőn
 Már-már a ponton voltam, szólni kész,
 205 Vissza riadtam, megbántam bizony.
 Mit eddig mondtam, egyre hajtja csak:
 «Zeus verje meg a hitvány árulót!»
 Félek nagyon, nevének megbocsát
 És azt, ki titkát tudta és a ki
 210 Elárulá, elteszi láb alól.
 Félek, fejemre új bajt indítok,*
 Elég baj ért már eddig engemet.
(Charisios házából Habrotonon zokogva kirohan.)

MÁSODIK JELENET.

Habrotonon *(előbb a házba visszaszól)*.

Oh hagyjatok, ne bántsatok tovább!
 Tehát gúny tárgya voltam csak neki!
 215 Én nyomorult? Hogy bánhat így velem!
 Mint átkozottat, úgy gyűlölhét ő.
 Nem enged még magához sem közel
 Az asztalnál sem...

Onesimos *(magában)*.

Visszaadjam-e,
 Kitől kapám e gyűrűt? Különös!

* Wilamowitz: «πολαζομαι»-kiegészítését tartom helyesnek, eltérve Croiset «καράσσομαι»-jától.

Habrotonon.

220 Boldogtalan, mi pénzt elpazarol!
 Szegény fejem, így hordhatnám akár
 Az istennőnek* kosarát is én.
 Már harmadnapja tiszta szűz vagyok.

Onesimos *(magában)*.

Az istenekre, hogy is kérjem őt?...
(Jön Syriskos.)

HARMADIK JELENET.

Onesimos, Habrotonon, Syriskos.

Syriskos.

225 Hol, hol van az, kit régen keresek?
(Meglátja Onesimost.)
 Hejh, ficzkó, jer, add vissza a gyűrűt,
 Vagy már mutasd meg, kinek akarád.
 Bíró elé kell vinnem az ügyet.

Onesimos.

Oh drága ember, így áll a dolog:
 230 Charisiosé a gyűrű, tudom;
 De félek megmutatni ő neki,
 Mert megmutatva, apjává teszem
 Annak, kinél volt.

Syriskos.

Hogyan, te gonosz!

Onesimos.

A Tauropoliák** alatt, midőn
 235 Nők mulatoznak, elvesztette azt.

* Croiset sejdítését tartom igaznak, hogy itt Habrotonon a *hane-phoroi* ünnepére ezélez, kiknek ez alatt férfival érintkezniök szentségtelennek tartottak. Tehát Charisios Habrotononnal szakított.

* Ez ünnepen, mely Artemis Brauronban ült ünnepéhez hasonlított, tisztán csak asszonyok vehettek részt.

Nyilván megejte ott egy hajadont,
Kiszülte és kitette gyermekét.
Ha feltalálnák az anyát e gyűrűvel,
Napfényre jönne titka biztosan.
240 De most csak aggályt és zavart okoz.

Syriskos.

Kutass utána; ám ha azt hiszed,
Hogy halogatva rábírsz engemet,
Akármilyen részt hogy adjak, ezélt nem érsz.
Nem osztózom.

Onesimos.

Részt nem kívánok én.

Syriskos.

245 Ép a városba indulok, a hol
Majd megtudom, hogy mitevő leszek.
(*Syriskos távozik.*)

NEGYESEDIK JELENET.

Habrotonon, Onesimos.

Habrotonon.

A csecsemőt, kit szoptat bent e nő
Onesimos, mondd a szénégető
Lelé.

Onesimos.

Állítja.

Habrotonon.

Csinján válaszolt.

Onesimos.

250 S uram gyűrűje lett voln' ő vele.

Habrotonon.

Te nyomorult, ha ő igaz urad
Tűröd, hogy szolgálzámban éljen ez?
Nem félsz te, hogy balálra küld?

Onesimos.

Bizony.

Habrotonon.*

S anyját nem ismerik? És gyűrűjét
255 Urad a Tauropoliák alatt
Veszté el?

Onesimos.

Részezen; szolgálja, ki
Kisérté, mondta.

Habrotonon.

Nyilván egymaga
Rontott a nők közé. Volt ily eset,
Midőn magam jelen valék.

Onesimos.

Jelen?

250 Tavaly a Tauropoliákon én
Lányoknak vertem a ezterát, velők
Mulatva, férfit még nem ismerék,
Aphroditére, nem.

Onesimos.

És azt a lányt
Te ismeréd?

Habrotonon.

Könnyen megtudhatom.
255 A lányok ismerék, kikkel valék.

Onesimos.

És atyja ki?

Habrotonon.

Nem t'om, de látva őt
Fölsimerném. Beh szép volt, istenek!
S mondák, hogy gazdag is.

* Eltérve Carl Roberttől, Leeuwen szereposztását követem.

Onesimos.

Még ő lehet!

Habrotonon.

Ki tudja? Eltűnt egyszer közülünk,
270 Nagy sirva-riva tért meg nemsoká.
Tépé haját; ronggyá szaggatva volt
Nagy istenek! a drága szép finom
Tarentumi köpeny, melyet viselt.

Onesimos.

S e gyűrű rajt?

Habrotonon.

Talán, de én nekem
275 Nem mutatá. Hazudni nem fogok.

Onesimos.

Most mit tegyek?

Habrotonon.

Te lásd, ha van eszed
És rám is hallgatsz, vallomást teszel
Uradsnak. Mert ha szabad nő vala
A gyermek anyja, titkolózni miért?

Onesimos.

280 Előbb kutassuk föl mi az anyát.
Reá csak aztán kerüljön a sor.

Habrotonon.

Nem lelhetem fel őt, míg nem tudom
Ki volt a tettes. Addig félek is
E nőknek elárulni valamit.
285 Ki tudja, hátha zálogul kapá
E gyűrűt tőle más s elveszté,
Vagy elkoczkázta, foglaló gyanánt
Adá vagy rajta veszte fogadást.
Oh mily sok, száz meg száz esély lehet,

290 Mi bor s tivornya közt megeshetik.
A míg a tettest föl nem fedezem,
Anyát keresni nincsen szándokom.
S nem árulok el semmit.

Onesimos.

Jól beszélsz.

De hát mi lesz?

Habrotonon.

Hallgass, Onesimos

295 Egy ötletem van, tetszik-e neked?
Én magamévá teszem az ügyet.
A gyűrűt add; megmutatom neki,
Hozzá megyek.

Onesimos.

No mondd csak, értelek.

Habrotonon.

Há látja s kérdezi: kitől kapám,
300 Elmondom, hogy a Tauropoliák
Alatt én voltam az a hajadon —
Mi történt, vélem történt, úgy adom. —

Onesimos.

Csodás egy asszony!

Habrotonon.

Ha őt illeti

Ez ügy, a gyűrű bizonyítai fog.
305 Bevall ma mindent, hisz' most mámoros.
Elmondja sorra szépen, hogy esék
S én színlelek, ügyelve gondosan,
Magam hogy el ne szóljam.

Onesimos.

Ah, remek!

Habrotonon.

Simulva hozzá, mit se vétele,
 310 Sógom fülébe: 'Te mily vakmerő
 Valál!'

Onesimos.

Derék!

Habrotonon.

A földre terítél,
 Mi szép ruhámat tetted tönkre te!
 És sirva elveszem a gyermeket,
 Megkérdem azt az asszonyt, hol vevé
 315 E drágaságot.

Onesimos.

Heraklesre, jó!

Habrotonon.

Es végre mondom: 'Im, ten gyermeked!
 És a lelenczet mutatom neki.

Onesimos.

Gonosz, furfangos vagy, Habrotonon.

Habrotonon.

Ha kiderül, hogy ennek atyja ő,
 320 Még akkor lesz időnk kutatni majd
 Valódi anyját.

Onesimos.

Arról mit se szólsz,
 Hogy te szabaddá léssz, mert gyermeke
 Anyját szabaddá teszi rögtön ő.

Habrotonon.

Azt nem tudom. Szeretném.

Onesimos.

Nem tudod?

325 Kérlek, hálából értem mit se téssz?

Habrotonon.

Védisteninkre! Mindenért neked
 Leszek adósod.

Onesimos.

Hátha az anyát
 Csak immel-ámmal keresed utóbb
 És engem cserbe' hágyasz, akkor mi lesz?

Habrotonon.

330 Boldogtalan! Tán kell nekem gyerek!
 Oh istenek, lehetnék csak szabad!
 Ez lenne szép jutalmam.

Onesimos.

Nyerd is el.

Habrotonon.

Hát tetszik néked ez a terv?

Onesimos.

Nagyon!

De hogyha megcsalsz, meggyül a bajod!
 335 Megküzdök veled, van reá erőm.
 De most dologra!

Habrotonon.

Hát megegyezél?

Onesimos.

Meg én.

Habrotonon.

Nos, add a gyűrűt hát hamar

Onesimos.

Nesze!

Habrotonon.

Oh édes Peitho,* jöjj, segíts te meg
És adj szavamnak bűvös bájerét!

ÖTÖDIK JELENET.

Onesimos (egyedül).

340 Furfangos egy faj, az asszonyi nép,
Belátva ez, hogy szabad nem lehet
Szerelme árán, más utat keres.
De én fatuskó, buta, bárgyu, vak,
Örökös szolgaszámba maradok.
345 Tán az ő révén nyerek valamit.
Ez volna az igazság. Kábaság!
Üres káprázat után szaladok,
Midőn asszonytól hálát várok én.
Jó lesz, ha új bajt nem hárít reám.
350 Az úrnőm dolga hamar rám szakad.
Mert ha kiszül, hogy szabad származású és
E esecsemőnek anyja, elveszi
Nőül azonnal és kidobja ezt,
Most jó lesz félreállni mihamar,
355 Hogy észre ne vegyék kezem művét.
A sok ügy-bajjal mit vesződjem én!
Ha más bajába ártom még magam,
Vagy fecsegek még, nem bánom bizony.
Hogy az, ki rajt kap, törje ki fogam.
360 De im' jön Smikrines; már visszatért
A városból, ha bármit megtudott,
Jaj, jobb lesz ellábalni én nekem.
Eltűnök innét rögvest nyomtalan.

(Távozni készül, de jön a Szakács, mert az összefüggéstelen töredékben a Szakácsról esik szó és e két ép sor fordul elő.)

Sok minden lesz e pompás reggelin,
365 Mindenbe' mégis benne én vagyok.

* ἑὸν Πειθώ, idézi egy scholiasta, mint Menandertől való, a vígjáték megnevezése nélkül. Kock, III. p. 249, frag. 981. Lefebvre.

Carl Robert a hatodik, hetedik és nyolczadik jelenet tartalmát úgy állítja egybe, hogy felteszi, hogy Habrotonon szólt, de beszéde Charisioszt dühre ingerelte. Támad zűrzavar. Smikrines is megtudta a fegyverek dolgát, leányával akar beszélni.

Ez egybeállítás valószínű és elfogadható. Következik a jelenet Smikrines és Pamphile közt.

KILENCZEDIK JELENET.

E jelenetből a régi töredékek közül jól illik az 566. töredék (Kock, III., p. 173.):

Nehéz a harcz, én édes Pamphilém
Egy tisztos nő és ily személy között.
Ez többre kész, többet tud, fondorabb,
369 Szégyentelen s ámfí csábos szava.

Pamphile azért kijelenti, hogy férjéhez hű marad, mi miatt Smikrines egy utolsó (tizedik) jelenetben bosszuságát fejezi ki egy magánbeszédben.

HARMADIK FELVONÁS.

E felvonást a meglevő összefüggő részszer Carl Robert úgy véli kiegészíteni, hogy négy jelenet valószínű tartalmát adja, melyből csak annyit fogadhatok el, a mennyit a meseszöveg e pontja a sorsfordulathoz juttat.

Habrotonon meglátta Pamphilet, földisméri; bizonyos akar lenni, hogy igazán ő volt-e a Charisios áldozata. Ki mástól tudhatná meg ezt, mint anyjától, Sophronétól?

A negyedik jelenetet Sophrone magánbeszéde töltötte be, melyben félelmét fejezi ki, hogy a gyermek-kitevés, melyben cselekvő része volt, az ő és leánya nagy szegénységre kiderült. E ponton következik az összefüggő rész.

Carl Robertnél az ötödik, én azt hiszem, hogy csak a negyedik jelenet.

NEGYEDIK JELENET.

Sophrone, Habrotonon (a lelencz a Habrotonon ölében keservesen sir).

Habrotonon.

Kijöttem im; jaj, a szegényke sir!
375* Nem tudhatom, hogy mi baja lehet.

Sophrone.

Jaj istenek, ki szán még engemet?

Habrotonon.**

Csucsujka kis poronty, ne sírj, megyek,
Megyek, szülőid várnak, jer velem,

* A Leeuwen szövegének veraszámozását követem.

** A felette hézagos szöveg valószínű kiegészítésével.

Majd lesz jó dolgod, dédalgetnek ők
380 És ott te léssz majd a pártfogóm.

Sophrone.

Nini, ez asszony. Édes kedvesem,
Légy üdvözölve most én általam.

Habrotonon.

Mondd csak, mit is meséltél, mint esett
A Tauropoliáknak ünnepén?

Sophrone.

385 Te mondd, hogy hozzád hogy, miként került
E csecsemő?

Habrotonon.

Ismertető jelét
Földismeréd, mondd, bátran szólj, ne félj!

Sophrone.

Te nem vagy anyja?

Habrotonon.

Csak tettetem csupán;
Nem anyja rovására, csak azért,
390 Hogy megtaláljam őt.

Sophrone.

És fölleléd?

Habrotonon.

Megláttam azt a lányt.

Sophrone.

S az atyja ki?

Habrotonon.

Charisios.

Sophrone.

S ezt biztosan tudod?

Ez a Charisios?

Habrotonon.

Kinek nejét

Látám imént.

Sophrone.

Ott bent?

Habrotonon.

Igen, igen!

395 Boldogtalan! Egy isten rád tekint.

Habrotonon.

A szomszéd ajtón kopog valaki.

Vezess be otthonodba engemet,

Ott mind a többi tisztán megtudod.

(Habrotonon és Sophrone a Smikrines házába távoznak. Charisios házából kijön Onesimos.)

ÖTÖDIK JELENET.

Onesimos (maga).

Apollo úgyse! Téboly szállta meg,

400 Órjög ez ember, minden istenek!

Szegény uram, Charisios, dühöng.

Nehéz kór nyomja, epe önti el,

Vagy más baj gyötri, szép esze oda.

Sokáig állt ott az ajtó mögött

405 És titkon hallgatózék csöndesen.

Nejével atyja heves pörbe szállt,

Bizvást korholta a gyerek miatt;

Uramnak arca sáppad, majd kigyúl.

«Oh édesem, mily édes szép beszéd!»

410 Kiált föl sebtén s fejét verdesi.

Majd percnyi csönd után megint beszél:

«Minő egy asszony! S én mily nyomorult!»

Majd végre ismét szobájába tér,

Ott jajgat, arcát, haját tépdesi,

415 «Én, én vagyok hibás!» ezt hajtogatja,

«Ily szörnyű dolgot én műveltem, én!

Ki fattyúgyermek atyja lettem, én!

Ő véle szembe kegyetlen valék

S barbar* mód bántám irgalmatlanul

420 S könyörtelen! — Szemére hányja ezt

Önönmagának, vérbe forg szeme!

Úgy megijedtem, dermedés fog el,

Ily kedvbe' hogyha meglát engemet,

Ki rágalalmaztam, még talán megöl.

425 Ezért titokban szöktem én ide —

Hová szaladjak? Mit, de mit tegyek?

Végem van biztosan! Már az ajtón kopog...

Megtorló Zeus, te ments meg, ha lehet! (El.)

HATODIK JELENET.

Charisios (maga).

Én, a hibátlan ifjú, ki csupán

430 A tisztességre függesztém szemem

És feddhetetlen, gúnestalan valék!

Im' bosszút áll ma rajta végzetem,

Ember mivoltom szégyeníti meg.

Te szerencsétlen, mint póffeszkedel,

435 Nőd vétlen vétségét nem tűrted el

S magad mily bűnnel szennyezéd te be,

És ő irántad mily szelid vala.

Mint meggyaláztad s ime, most kitűnt,

Mily nyomorult, halátlan, balga vagy.

440 Mi másként szólt atyjához, mint hívéd,

«A jóba', rosszba' részese vagyok,

Bajába' cserben őt nem hagyhatom».

S te, az erényhős, fennen kérkedél.

* βάρβαρος ἀνθρώπου: ime még más is forgalomban levő társítása a barbár és kegyetlen jelzőknek az atheni színpadon hangzék először.

NEGYEDIK FELVONÁS.

Következik egy töredék (Lefebvre Q-val jelzi), melyben alighanem Charistratos lép föl, kinek Lefebvre a személyek közt ad helyet, de szerepet nem tud adni a fennmaradt töredékekben. Én úgy sejttem, hogy Chairestratos Pamphilé védelmére kel és kidobja Habrotonont, ki a gyermekkel kirohan és ekkor találkozik Charisiosszal, kinek a fölfedezett titkot elárulja. E jelenet tehát az én hozzávetésem szerint így hangzanék, a töredék hiányzó szavait kellőkép kiegészítvén.

A történetek után is hű marádsz
 445 Charisioshoz, szabad nő gyanánt
 Cselekszel, szabad származás szerint,
 E gyermek anyja rima nem lehet,
 Csak úgy találta, hordja el magát,
 Mert összevágom azt a gyermeket,
 450 Ha bármi drága, bármi kedves is.
 (Kidobja Onesimosszal.)

Habrotonon.

Apollo isten engem úgy segíts,
 A mint e gyermek titkát ismerem.
 Megyek, elmondok mindent ő neki.

HARMADIK JELENET.

Habrotonon, Charisios.

(Habrotonon kirohan a gyermekkel, visszaszól a durva szolgának):

Mit bántasz engem, te szentségtörő!
 455 Merj hozzám nyúlni.

Charisios.

Hagyd el és ne bántsd!

Habrotonon.

Hites nődé a gyermek, az bizony,
 Nem másé senkié.

Charisios.

Bár lenne úgy!

Habrotonon.

Nagy Démétérre esküszöm.

Charisios.

Mire?

Habrotonon.

Mi szent igaz.

Charisios.

Hogy anyja Pamphilé
 460 Erre lelencznek.

Habrotonon.

Az övé s tied.

Charisios.

Habrotonon, oh kérlek, meg ne esalj!

Carl Robert egy jelenetet tételcz föl (nála ötödik jelenet), melyben Charisios ujjongó örömmel veszi karjára a gyermeket, atyja, Chairestratos, késznek nyilatkozik arra, hogy a gyermeket fölneveli. Charisios Habrotonon szabadságát kész kieszközölni.

ÖTÖDIK JELENET (Carl Robertnél hatodik).

Chairestratos,* Habrotonon.

Derék egy ember, más bántatlanul
Nem hagyná, nem bizony, magam se még.

HATODIK JELENET (Carl Robertnél hetedik).

Smikrines, Sophrone.

Smikrines.

Fejéd, ha szét nem zúzom, Sophrone,
Hát vesszek el! Még intesz engemet?
465 Gaz asszony, lányom én hazahozom,
Várjam, míg elfogy hozománya, míg
A drága férje fölemészti mind.
Magam dolgáról van szó! Érted-e?

Sophrone.

470 El ne siesd a dolgot!

Smikrines.

Jaj, ha szólsz!

Kipörlöm azt, mit lányommal adék.
Beszéld rá lányod, hagyja el urát,
Különben majd elbánok én veled;
Sophrone, téged elsülyesztelek
475 A nagy mocsárba, a mit láthatál,
Megfojtlak abba, megtanítalak,
Hogy egyetérts velem, ellen ne mondj.
(Charisiös ajtaján kopogtat.)
Hejh, ajtót nyissatok. Bezárkozik.
Nem halljátok? Ajtót egy se nyit?
(Kijön Onesimos.)

* E töredékhez megjegyzi Leenwen: Aliud fragmentum unum folium sive duas paginas implens. És ebből csak a két sor maradt meg.

HETEDIK JELENET.

Ugyanazok és Onesimos.

480 Hajh, ki kopogtat? Ejha! Smikrines!
A bűsz, ki lányt és hozományt keres.

Smikrines.

Bizonyynyal én, te átkozott gonosz.

Onesimos.

Bölcsen teszed! Okos és számító
Ember vagy érte.

Smikrines.

Mily rablás ez itt!
485 Azt látva, tűrik a nagy istenek!

Onesimos.

Hiszéd, az isteneknek van rá idejük
Nap-nap után jót, rosszat osztani
Érdem szerint, te jámbor?

Smikrines.

Mit beszélsz?

Onesimos.

Világosabban szólok. Város hogyha van
490 Ezer, lakósa mindnek ha vagyon
Harminczezer, az istenek
Őket egyenkint áldják vagy verik?

Smikrines.

Hogyan? Ily terhes munkát végzenek?

Onesimos.

«Hát velünk nem törődnek? Hogy lehet?
495 Kérdezheted: adák a jellemet

Éltünk örül; ez bennünk lakik.
 Ez sujtja azt, ki véle visszaél
 És áldja azt, ki hozzá hű marad.
 Ez istenünk, jó — rossz tett kútfeje.
 500 Keresd a kedvét úgy, hogy so'se tégy
 Bolondot, esztelent s boldog leszel.

Smikrines.

Tehát, te gaz, most jellemem badar
 Dologra vitt hát?

Onesimos.

Az hajt.

Smikrines.

Vakmerő!

Onesimos.

Hát lányod haza vinni jó dolog.
 505 Te azt hiszed?

Smikrines.

Ki mondja jónak ezt,
 De látod, kénytelen vagyok vele.

Onesimos.

A rosszat szükségesnek vallja ez!
 Mi rontja más őt, mint önjelleme?
 Most is, ki rosszat tenni kész valál,
 510 Csak a véletlen ment meg tégedet.
 S minden bajdától így megmenekülsz.
 Ily balgatagnak ne találjalak
 Még egyszer, Smikrines; vádjaid
 Hagyd abba, menj be, vedd föl unokád
 515 S öleld.

Smikrines.

Te gaz, unokámat, én?

Onesimos.

Barom valál, híven, hogy van eszed,
 Így őrizéd meg kedves lányocát!
 Csodaképp ott benn öt hónapra már
 Van gyermekünk.

Smikrines.

Nem értelek.

Onesimos.

520 De tudja nőd, Az én ifjú uram
 A Tauropoliákon —

Smikrines.

Sophrone!

Onesimos.

Ezt lányul elragadta —

Smikrines (*Sophronéhoz*).

Hallod ezt?

Sophrone.

Igen.

Onesimos.

De most már minden kiderült
 És jóra vált.

Smikrines.

Mit mond ez? Czéda te!

Onesimos.

525 «Természet rendje s nem törvény szerint!»
 «Az asszony sorsa ez».*

* Átesap a tragikai stíl travestiájába. Szellemesen jegyzi meg Wilamowitz, hogy a míg a régi komédia παρατραγωδία, az új παρακωμωδία. Ez ironikus hang a régi komédiára emlékeztet.

Smikrines.

Megvesztél te ma?

Onesimos

Egy tragikus sort majd idézek az
Augából,* hogy ha most se értenél.

Smikrines.

Felforral pathosod. (*Sophronehoz.*) Te jól tudod,
Ez mit beszél.

Sophrone.

Tudom. Megérti már

A balga is!

Smikrines.

Mit mondasz, szörnyűség.

Sophrone.

De áldás ennél nincsen ám nagyobb.

Smikrines.

Igaz, mit mondasz. Ez hát a gyerek?

Itt a szöveg megszakad. Nyilván Sophrone elmondja a gyermek kitételét, az ismertetőjeleket megmutatja. Smikrines könnyen kibékül Charisiosszal, ennek házába siet unokáját ölelni. Habrotonon bizonyára elérte felszabadítását, ügyes közvetítése jutalmául. Onesimos kéri a közönséget, hogy tetszését nyilvánítsa.

* Valószínűen az Euripides *Augejának* arra a helyére céloz, mely Naucknál a 287. töredék és így hangzik:

νῦν οἶνος ἐξέστησέ με· ἡμολογῶ δέ σε
ἀδικῆναι, τὸ δ' ἀδικεῖν ἔγινε· θυγ' ἐκείσιν.

Croiset megjegyzése.

A LEVÁGOTT HAJÚ NŐ.

(Περικειρομένη.)

Személyek:

Pataikos, gazdag atheni polgár.
Myrrhine, gazdag atheni asszony.
Moschion, Myrrhine nevelt fia, Pataikos ismeretlen fia.
Daos, rabszolgája.
Polemon, korinthetai katonája.
Glykera, Polemon ifjú neje, Pataikos ismeretlen leánya.
Dóris, szolgája.
Sosias, Polemon rabszolgája.
Habrotonon, hetaera.
Szakács.
Tévedés,* költői személyesítés.

* ἄγνοια, voltaképp Tudatlanság, Leeuwen: Ignoratio, Carl Robert: Ahnungslosigkeit, Croiset: Méprise. Én a Croiset szerencsés ötletét fogadva el és Shakespeare: Tévedések vígjátékára gondolva, adtam e személyesített absztrakciónak e nevet. Negativum személy nem lehet, azért mellőztem a többi.

ELSŐ FELVONÁS.

BEVEZETÉS.

Leeuwen azt hiszi, hogy az argumentum, a személyek jegyzéke, vagy 50 vagy esetleg 120 vers hiányzik a darab elejéről, hanem csak az első, hanem a második levél is elveszett. Valószínűnek tartja, hogy az egész első felvonás hiányzik, mi ellentmond a Menander fölfedezett darabjaiból és Plautus utánzataiból látható technikának. A *Tévedés*, ki az egész drámai motivum eredetét tárja fel a közönségnek, csak az első felvonásban fordulhat elő. E felvonás valószínű rekonstrukciójára nézve tehát inkább *Carl Robert*et követem.

ELSŐ JELENET.

Glykera és *Polemon* közt lefolyt egy heves jelenet. Nem vallana Menander gyöngéd és finom szellemére, ha a féltékenységi jelenet, melyben féltékenységi dühében Polemon levágta Glykera haját, a közönség előtt történt volna.

Tehát Glykera jön elő zokogva. Polemon szavait halljuk, — melyekkel kedvesét közönséges rimának mondja és kegyetlen szavak kíséretében elkergeti. Carl Robert e szavakat adja Glykera szájába:

«Ha rima vagyok, nem vagyok tied,
 Megyek azokhoz, kikhez tartozom.»

Carl Robert azért mondhatja az első jelenetben e szavakat Glykerával, hogy a Samiából Willamowitz, Croiset és mások által, így Leeuwen által is e darabba átvett jeleneteket a harmadik felvonásban úgy rekonstruálja, hogy egy vendéglői jelenetet is szőhessen bele a darabba! A vendéglőbe, a többi hetaera közé viszi Glykerát. Én más utat követek. Pataikos, Myrrhene és Polemon háza: a három ház a rendes chablon szerint és így egy külön vendéglőt felvenni felesleges. Felfogásomat megerősíti a következő hosszú részlet, mely a prolognak felel meg. Ez a

MÁSODIK JELENET.

A kezdete hiányzik, de azért a helyzet világossá válik a megmaradt utolsó részből, melyet Lefebvre Editio princepsének első töredéke tartalmaz.

A Tévedés.

. . . És őket egy öreg nő lelta meg,
A lányt maga akarta fölnevelni, míg
A másikat e dús, gyermektelen
Úrnőnek adta, itt e házbán. Ez
8 Fölfogadá. Ő maga tönkre ment,
A nagy korinthusi háború alatt.
A felserdült lányt, a kit láttok itt,
Nőül adá a maga lányaként
Eme korinthusi hölgy ifjunak,
10 A ki iránta égő lángra gyúlt.
Majd ő elaggva és érezve már
Közel a végét szenvedésinek,
E lánynak sorsát nem titkolja el.
Elmondja neki, hogy lelenccz gyerek
15 S első pólyáit átadá neki.
S fivérét is leírja pontosan,
Hogy baj ha éri embersors szerint,
Legyen ki védje hű támasz gyanánt.
És óvni vágyott lányát, sejtve már,
20 Hogy én, a *Tévedés*, még bajt hozok
Mindkettőjökre, mert az ifjú dús,
Víg, léha mámor gyakran meglepi.
S a lány nagyon szép s nem megbízható
A férj se, kire hagyni fogja őt.
25 Ő maga meghalt. Nem rég a vitéz
Megvette ezt a szomszéd házat itt.
A lány fivérének szomszédja bár,
El nem árulja titkát, félve, hogy
Sorsa a gazdag ifjut bántaná.
30 Élvezze ő, mit a szerencse nyújt.
Ez ifjú látja meg véletlenül,
Ki, mint meséltem, tüzes, vakmerő
S azóta lesben áll a ház körül.
Az este ép a szolgánál után

35 Kinéz a lány s az ajtóban megáll,
Az ifjú látva, sebtén odafut,
Megöleli, csókkal halmozza el.
És tudva, hogy fivére, engedi.
Meglátja Polemon, düh fogja el.
40 «Majd máskor», így szól s elmegy a fivér.
Nővére sír, hogy nem lehet nekik
Ezt tenni szabadon. De csak azért
Lobbant itt lángra minden szenvedély,
Mert én akartam, lelke más neki.
45 Fölismerésre a harag vezet,
Kiki magáét feltalálja majd,
A ki hát köztetek bosszankodik
Azért, mi történt, béküljön ki már,
Isten a rosszat jóvá teheti.
50 Hát üdvözöllek, nézők, kérek is,
Jó indulattal hogy figyeljete! (*El.*)
(*Polemon házából kijön Sosias.*)

HARMADIK JELENET.

Sosias.

A bösz, tüzes fejű kemény vitéz,
A ki levágja a nők fűrtjeit,
Most benn hever s keservesen zokog.
55 Kész reggelihez hívom társakul
Barátait, hogy jobban törje el
Búbánstát. Nem tudva, hogy miként
Halljon hírt róla, engem küld ki,
Hogy hozzak én számára jó köpenyt.
60 Nem kell neki, csak is kémkedni küld.
(*Előjön Dóris, a Glykera rabszolgánője.*)

NEGYEDIK JELENET.

Sosias, Dóris.

Dóris (*hátva szól Glykerának*).

Utána nézek én, úrasszonyom.

Sosias (magában).

Dóris! Mi szép lett, testes, természetes!
Nem élnek rosszul, azt gyaníthatom.
De már megyek. (Távozik.)

ÖTÖDIK JELENET.

Dóris (egyedül a Polemon háza előtt).

- 65 Kopogtatok, mert itt künn senki sincs.
Boldogtalan, ki katonát szeret,
Igaztalan mind, szélesap, csapodár
Úrnöm, mint bántanak! (Kopogtat.)
Hejh, gyermekek!
Örölni fog, ha látja sírni őt,
70 Hisz ezt akarta —
(Egy gyerek előjön.)
Gyermek, hívd urad!

* * *

Itt következik a Lefebvretől J-vel jelzett levél, mely vagy egy quoterniónak vagy egy terniónak közepét alkotta és azon agyagedény mellett kihullva találták, melynek fedőjéül szolgált az újonnan fölfedezett Menander-könyv. Lefebvre a Samiához csatolta, mert Moschion ebben is előfordul. De egy hellenista, Ph. E. Legrand, rájött, hogy e levél a Perikeinomené-hez tartozik. E nézetet fogadták el Willamovitz, Leeuwen. E coniecturát egy újonnan fölfedezett adat megerősíti. Aristophanes Phutosának 35. versében a következő scholion fordul elő: τὸν δ' ὅτιον Ἀντί τοῦ περὶ τοῦ νόου Ἀντιχόου καὶ Μενανδρὸς ἐν Περιχειρομένῃ τὸ δὲ κεφάλαιον ὅπως λογίζονται δισπότῃ.

Kretschmar (De Menandri reliquiis nuper repertis, dissertatio inauguralis. Lipsiae MCMVI.) e helyet így értelmezi: «id quod gravissimum — non de ero delibero» — világos, hogy egy szolgaszemély mondja, ki háborúját fejezi ki a felett, hogy segítse-e urát. Kretschmar Dórisnak tulajdonítja, ki úrnőjét sajnálja a durva bántás miatt, de látva bánatát, azon tanakodik, hogy miként támogassa Polemont azon törekvésében, hogy Glykerát kiengesztelje.

Carl Robert öt jelenet valószínű tartalmát állítja egybe, melyekben a cselekvény a következő mozzanatokba menne át: Polemon még duzzog, szerelmi féltékenysége gyötri. Dóris azt hiszi, hogy

Moschionban úrnője új és pedig gazdag kedvesre talált. Moschion külön magánbeszédben önti ki szerelmes hangulatát. Moschion Daost, ez ügyes rabszolgát teszi bizalmasává. Őt akarja közvetítőül felhasználni arra, hogy az elűzött Glykerát az ő nevelőanyja, Myrrhine, fogadja be házába. Ép e ponton lármá hallatszik. Jönnek Polemon katona pajtásai. Következik a kar, mely igen érdekes ujdonság e helyen. Erről bővebben szólok a bevezető tanulmányban. Itt mindenestre végződik az első felvonás. A vig fizikók érkezését egy szolga (hitem szerint Daos) a következő szavakkal jelzi:

- Jó kedvre gyúlva jön az ifju had,
Diesérem ám úrnőmnek szándokát,
Ki a leányt házába fogadá.
Ez ám anya. Gazdám megkeresem.
75 Őt hívja gyorsan bárki most haza.
Úgy látszik, nagy tivornya készül itt.
(A kar tánczol és énekel.)

hiszem, hogy a cselekvény menetében a bonyodalom következik, eme házagos részletekben pedig ép e bonyodalom zárásavárát látjuk, melynek mozgalmasságát a versmérték változása is jellemzi. A trimeter iambicus tetrameter trochaicusba ment át.

Szerintem következik e felvonásban az

MÁSODIK FELVONÁS.

Carl Robert nem kevesebb, mint hét jelenetet komponál egybe, melyekből a szöveg-hagyományban alig találunk valami támasztókövet. Sosias a kesergő Polemon vigasztalására a városhól elhozza egykori kedvelt hetaeráját, Habrotonont. Myrrhine megtudja, hogy Glykera a vendéglőben tartózkodik. Onnét akarja kiszabadítani. A fentebbi hely (71–76. vers), melyet Leeuwen nyomán az első felvonás zárójelenetévé tettem, e vendéglői részlet kihagyására birt. Wilamowitz szerint is (Neue Jahrbücher f. d. klass. Alterthum. XXI, 1. f. 42. l.) Pataikos házába menekül Glykera. De a Pataikos házának megostromlása nehezebben elképzelhető, miről később lesz szó.

En itt két eszes rabszolga ügyes játékát látom. Sosias urát, Polemont Habrotononnal akarja megvigasztalni, zajos mulatságokba akarja bekecseni, hogy feledje szerelmi bánatát; Daos, a Moschion szolgája pedig ügyes lapintattal közreműködött abban, hogy Myrrhine fogadja be Glykerát, mert ő úgy hitte: Glykerát vigasztalja meg, ha urával hozza össze.

Mindkét szolga tévedett. Tehát nem láába adtam az Árvóznak a Tévedés nevet. Polemon nem bírja feledni Glykerát és utálattal fordul el Habrotonontól; Daos pedig csak háborúságot idéz elő, mely a vad katona szerelmi féltékenységét oly sokra hevíti, hogy ki akarja ostromolni Carl Robert szerint a vendéglőstől, az én feljegyzésem szerint Myrrhinétől az odamenekült Glykerát.

A Tévedés (Árvóz) legjobban elrakítja Daost, kinek sejtelmé sem volt arról, hogy Glykera és Moschion testvérek.

Álljon itt a rendkívül összefüggéstelen és csupa házagokkal megszakított sorokban ránk maradt jelenetekből annyi, a mennyi még érthető. Carl Robert az Editio princeps 169–177. Leeuwen kiadásának 51–61. lapjain naggyobbára összefüggéstelen párbeszédek-ből alkotta össze a negyedik felvonást. En a Leeuwen kiadásának sorrendjét követve, most mutatom be azzal az észrevétellel, hogy maga a cselekvény menete igen természetessé teszi, hogy mind Polemon, mind Moschion részéről összeköszve kerüljön a dolog. Azt

ELSŐ JELENET.

Daos, Moschion.

Moschion.

Daos, engem áltatál már nem csak egyszer, többször is. Hazudozva, hitegetve, istenverte hitszegő, Most is ámtsz?

Daos.

Hát akaszsz föl, ha megesallak mostan én.

Moschion.

80 Mit is mondasz?

Daos.

Rajta harcra, légy ma bátor és ne félj.
Mert kezedbe, ne szalasz el a szerencsét gyáva mód.
Moschion, az utat én már jól kivertem én neked.
Ezer szóval, furfangossal meggyerém a szíveket.
Én vagyok az életednek megmentője, elhihedd.
85 Mondd, mi lesz az én jutalmam ennyi fáradtságomért.

Moschion.

Daos, édes jó barátom, hát bemennem nem szabad?

Daos.

Csak ne olyan sebbel-lobbal, van kit még legyőzni kell.
Ott az ellen, harcra készen, azt tanácslom én neked.
Küzdelembe csataterével indulj úgy mint jó vezér.
90 Hadba jártas ellened van, harcra készen légy magad.

* * *

91—103. verseket Carl Róbert úgy értelmezi, hogy Moschion anyjától két talentumot követelt a vendéglősné a Glykera váltságdíjába és mindezt azért, mert «τάλας», «τυροπωλείο» szók fordulnak elő a házagokkal ugyancsak megszaggatott párbeszédben. Azt hiszem, hogy a talentum kifizetése ép úgy előfordulhat a Polemonnal folytatott harez föltétele gyanánt. Sokkal fontosabb a 104. sor, mely majdnem ép és átvezet az összefüggőbb részre. E sor így hangzik:

ἐπὶ θεοῖς ἐχθρῶν περοφόρῳ χιλιάρχῳ,

Carl Róbert így fordítja e sört:

Dafür haben wir die Freude, dass wir dieses Prachtgeschöpf
Abgesagt dem gottverdamnten Hauptmann mit dem Federbusch.

Carl Robertnél a *negyedik felvonás* előre haladott cselekvényével összhangzik e felfogás, hogy Glykera a vendéglősnétől mondhatni kiostromoltatva a Myrrhine házába menekült már; de a szöveghagyomány sorrendjében a fenti sor csak ezt teszi:

Hátha lesz is baj meg küzdés, könnyű lesz a győzelem,
Nagy taréjú sisakjával kérkedő hadnagy felett.

* * *

Daos.

103. Könnyű ám.

Moschion.

De most, jó Daos, indulj kémszemlére te.
Nézz utána, mit cselekszik? Hol vagy az én anyám?
Várnak engem? Hogy fogadnak? Ezt kitudni, hogy fogod,
M'ért tanítsalak ki téged, ki eszes vagy és ravasz.

Daos.

Már megyek.

Moschion.

Itt járok addig föl s alá a ház előtt.
(Daos a házba megy.)

MÁSODIK JELENET.

Moschion (*naga*).

110. Tegnap este én irántam mutatott még hajlamot,
Karjaimból nem menekvék, hozzám simult édesen.
Nem valék ám kellemetlen. Athenére mondhatom.
A lányok kedvére voltam, mindig azt tapasztalám,
Kérkedésem meg ne büntesd, esdve kérlek, Nemesis.

(Daos visszatér.)

HARMADIK JELENET.

Moschion, ép most megfürde s most öltözik.

Moschion.

Oh kedvesem!

115

Daos.

És anyád körüljár, tesz, vesz, forgolódik szaporán.
Pompás egy lakoma készül, mindenből azt sejdítem,
Téged várnak tárt karokkal, boldog uram, tégedet.

Moschion.

Nem vagyok hát kellemetlen, menj be szógám, menj hamar...
120. Mondd, hogy rögtön ott leszek már. Mire vársz még? Jöjj hamar!
(Daos azonnal távozik.)

NEGYPEDIK JELENET.

Moschion (*naga*).

Már azóta készen vannak, várnak is rám biztosan.
Jó lesz immár menni nekem. Hát anyámmal mint leszen?
Megcsókolom és hízogó édes szókkal megnyerem,
Őt megnyerni minden éron, ez ma legfőbb érdekem.
125. Hisz ez ügyben én irántam kedvezően járt el ő.
Hallga, már ott ki kopogtat?

(Tüstént visszatér Daos.)

ÖTÖDIK JELENET.

Moschion, Daos.

Moschion.

Nos, mi történt Daosom?
Zordon arccal jössz felém te.

Daos.

Zeusra mondom, különös!
A midőn anyádhoz mentem és megmondtam, hogy te jössz,
«Ezt ne halljam!» Ő felelte és nem hallgatott reám.

Moschion.

130 S meg se mondtad, hogy féltemben menekültem én ide?

Daos.

Ezt ne mondtam volna én meg, de megmondtam, meg bizony.
Hittem így szól: «Menj azonnal, bívd azonnal, jó fiam».
Mondtam én még sokat, mindent, ajkaimról folyt a szó.
Szidtak erre, gazfickóztak és csak úgy repült szitok.

Moschion.

135 Szidtak engem?

Daos.

Furcsa volna. Hisz azért ő jó anya.

Moschion.

S azt se mondtad, nem előlem, más elől futott a lány
S engemet nem ámtottál, hogy te őket megnyeréd?

Daos.

Mondtam én bizony ilyesmit, mert hittem, hogy igaz.
Úgy segíts Apollo isten, nem hazudtam én neked.

Moschion.

140 Nem te mondtad az imént, hogy az anyámat rávevéd,
Hogy a lányt fogadja ő be, már csak az én kedvemért.

Daos.

Mondtam is tán, úgy emlékszem.

Moschion.

És hogy ezt az én anyám
Én érettem tette volna.

Daos.

Ezt ugyan nem mondhatom.
Ugy de én őt kérve kértem...

Moschion.

Jöjj azonnal!

Daos.

És hová?

Moschion.

145 Atkozott, azt megtudod majd! *(Ülőlegelni kezdi.)*

Daos.

Moschion, jaj, mit művelsz!

Tudhatám, jaj —

Moschion.

Mit fecsegsz még?

Daos.

Úgy segíts, Asklepios,
Majd velem másként beszélsz te, ha meghallgatod szavam.
Ő talán csak azt akarja, hogy vaktába ne rohanj.
Bánj vele, mint nővel illik, rábeszélni jobb leszen.
150 Ne légy durva, ezéda nőnek ezt a leányt ne tekintsd.

Moschion.

Újra biztatsz, újra ámítsz, Daos, velem mit művelsz?

Daos.

Azt hiszem, hogy férje házáat ép azért hagyá csak el,
Hogyha két vagy három napra távozol, még várni fog.
Ezt közölte szolganője, ezt közölte én velem.

155 Majd meghallgat.

Moschion.

Hová üzöl, merre menjek, mondd nekem?
Ily sok utat járjak-keijek, biztos czélt így érjek el?

Daos.

Hagyd magára, észretér majd, némiképen úgy tegyél,
Közelébe okkal-móddal jutsz csak —

Moschion.

Így csak?

Daos.

Ugy bizony.

Moschion.

Utra ninesen úti pénzem.

Daos.

Nos hát menj be egyenest,
160 És ha szépen szólsz te velük, meglásd czélt érsz, czélt bizony;
Minden jóra fordul ismét, bátorodj föl, jó uram.

Moschion.

Úgy teszek hát, Daos, győztél. *(Bemegy a házba.)*

HATODIK JELENET.

Daos *(maga).*

Jó hogy elment, elalélt
Már a lolkem! Hejh, nem úgy megy minden, a mint gondolám.

HETEDIK JELENET.

Sosias *(köpenyeggel és karddal bemegy a Polemon házába).*

A köpenyért küld, majd a kard után.

165 Mind csak ürügy, hogy lássak valamit
S tegyek jelentést. Mondjam meg csak azt,
A csábítót hogy nála láttam én.
Felugrik rögtön és böszön beront.
Szólnék, ha meg nem szánnám a szegényt.
Való, nem álom volt: őt láttam, őt.
170 Mert már korábban ismerém, midőn
Még erre járt. Hejh, nagy baj készül itt!
Apollo isten! Jaj, nehéz idő közelg.
S mi fő, uramra nem is gondolék,
Ha a mezőről vissza jön eléb,
175 Minő lármát csap, dúlni-fúlni fog.

(Előjön Polemon.)

NYOLCZADIK JELENET.

Sosias, Polemon.

Polemon.

Kiengedétek őt, vadállatok?
Kiengedétek őt a kapun,
Mert bizonyára a szomszédba ment
És ott találja bizton kedvese.
180 De abba nem hagyom. Berontok és
Jaj szóval sirnak majd tettök miatt.

Egy szolga *(kijön Myrrhinétől).*

Mi lett, mi történt?

Polemon.

Hagyd, én betörök.

(Verdesi a Myrrhine ajtaját, kijön Daos.)

KILENCZEDIK JELENET.

Ugyanazok, Daos.

Daos.

Te gaz lator, mondd: mit akarsz te itt?
Elhordd magad, mert megbánod te még!

Polemon.

185 Megvesztetek? Tán azt reméletek.
Hogy eltűrom, hogy azt a nőt, a ki
Enyém, elvegyétek?

Daos.

A tied?
Hazudsz, azt többé bírni nem fogod.

Polemon.

Azt vélték, hogy ő nem az enyém,
190 Vagy férfiak se volnának?

Daos.

Zeusra, nem!
Négy drachmás bérenczhad vagytok csupán.

Polemon.

És köztetek az asszonycsábító.

Daos.

Sajnálalak, ámde meggyűl a bajod...
Hozz pajzsos népet, meg nem ijedünk.

Polemon.

195 E szolganépet itten szétverem.

Daos.

Szeretném látni, ki bír majd velünk?

Polemon.

Kivel beszélsz? Kinek vélsz engemet?
Tréfálok azt hiszed, e házat itt
Én könnyű szerrel mindjárt beveszem.
200 Fegyverre csábító.

Daos.

Te gaz, lator
Nálunk van ő már, nálunk is marad.

Polemon.

Fiuk, ti pajzsosok, beveszszük e
Házat, míg egyet köpnek, oly hamar,
Ha négy obolra is becsülnek ők.

Daos.

205 Csak tréfa szó. Te zsebrák ronda faj.

Polemon.

Házuk ledöntöm s a lakókat én
Izékre tépem szét mindannyját.

Daos.*

Akasztófára menj; de bémegyek,
Mert úgy látom, hogy komoly lesz az ügy.
210 De hidd meg, hogy te voltál az oka,
Hogy ez a nő mihozzánk menekült.
Itt Myrrhinénknek a lakába jött,
Oltalmat itt lelt, te kikergetéd.
Mi gondunk lesz megvédni téled őt,
215 Szólj az úrnővel, hogy mi szándokod,
Egyezkedj véle a leány felől.

* Loeuven a 209. vers után e megjegyzést teszi: «Sequentia a quibusdem dicantur, non satis mihi liquet». Én Daosnak adtam, ki megfélemlített Polemon heves támadása folytán és csillapítani kívánja Polemont.

HARMADIK FELVONÁS.

ELSŐ JELENET.

Polemon, Habrotonon.

Polemon.
Megöl szerelmivel.

Habrotonon.
Ki kezdte? mondd!

Polemon.
Az istenekre, távozz, asszony!

Habrotonon.
Már megyek.
(De azért nem távozik, Polemont meg akarja ölelni.)

Polemon.
Nos mit akarsz? Bizony Habrotonon
220 Ostromra jól fel vagy szerelve te.
Hajolni, mászni és megszállni birsch.
Ribancz egy nőszemély! *
(Habrotonon haraggal távozik.)
Már mész, te rongy! Pirulni birsch? Csoda!

MÁSODIK JELENET.

(Kilép a házból Pataikos.)

Polemon, Pataikos.

Pataikos.
Nem úgy van a dolog, mint képzeled.
Hisz' a te drága és hű hitvesed vala...

* λαχαίστρι (Croiset), az eredetiben ... λαχαίστρι.

Polemon.

225 A hitvesem, Pataikos?

Pataikos.

Hát nem az?
Én hitvesednek hittem. Ne kiáltst!

Polemon.

Ki mondta neked?

Pataikos.

Ő!

Polemon.

Szép nagyon.

Pataikos.

Eleddig tetszél ő neki, de most
Elhagy, mert nem a jellemed szerint
230 Bántál te véle.

Polemon.

Nem a jellemem szerint.
Leginkább bánt e szó.

Pataikos.

Te szereted.
Ezt biztosan tudom, mit most művelsz,
Az döreség. Mert mit érsz el vele?
Kit nyersz meg? Önmagának ő ura,
235 Szerelmét szép szó vívja vissza csak,
Beszöld rá.

Polemon.

És ki őt elcsábítá
Távollétemben, nem bánt engemet?

Pataikos.

Ha bánta, szállj te pörbe ő vele,
Erőszak által pórt veszílsz magad;
240 Nincs erre büntetés.

Polemon.

De bitorolt.

Pataikos.

Még nem.

Polemon.

Nem-é? Mit mondjak, nem tudom;
Nem, Demeterre. Felkötöm magam.
Glykera elhagyott, Pataikos, el.
Szép Glykerám! De ha te akarsz,
245 Hisz' ő neki te rég meghittje vagy,
Menj és vele te szólj, beszélj előbb.
Légy követem te.

Pataikos.

Lásd, tetszik e terv.
Én megteszem.

Polemon.

Hisz' értsz a szóhoz is,
Pataikos.

Pataikos.

Kissé.

Polemon.

Tedd, Pataikos, ezt.
250 Ez ment meg engem, ez, csupán csak ez.
Mert én ha bántást elkövettem is,
Ha jóvá tenni nem törekedtem úgy!...
Ó mennyi szép ruhát, csecsebecsét
Vevék neki, Pataikos, nézd te meg,
255 Hogy jobban szánj meg, mily szép is vala,
Ama ruhában, hogy ha fölvevé,
Így felöltözve láttad valaha?

Pataikos.

Igen.

Polemon.

Láthattad sugár természetét,
Mi szép. De természetéről fecsegek
260 É perczbe most, tán elment az eszem.

Pataikos.

Oh Zeusra, nem.

Polemon.

Nem-é? Pataikosom
Jer, lásd magad, kell látnod.

Pataikos.

Már megyek.
(Mindketten bemennek a Polemon házába.)

HARMADIK JELENET.

(Jön Moschion. Polemon fegyveresének kiáltja, kik ostrom alá
fogták Myrrhine házába.)

Moschion.

Nem takarodtok, hitvány ezéda had!
Lándzsástul őket mind kivertem én.
265 Ti léhűtők, ti nem bírátok egy
Kis fecskefészket megostromlani.
Mondják, hogy zsoldosokkal jöttenek.
A híres Sosiasok ilyenek.
Pedig manapság zsoldos van elég,
270 Dús termést hoztak most az új idők
Bujánzik és nő Hellas-szerte az —
De ennyi sok közt nem hiszem biz' én,
Hogy nálam nyomorultabb lenne egy.
Mihelyt megjöttem, nem mint egykoron
275 Anyámhoz mentem én be sebtiben.
Nem hívtam senkit most magam elé,

Titkon suhantam a szobámba most,
 S ott leheverve rejtém bánatom.
 Beküldve Daost, izentem nekik
 250 S anyámnak is azt, hogy megérkezém.
 És ő bement, mit bánja ő bajom!
 Jó reggelihez fogva csak mohón
 Tömé magát; a míg én azalatt
 Ott álmodozva biztatám magam:
 255 Anyám jön mindjárt és hírt hoz nekem
 A kedvesemről, hajlik-e felém,
 Hogy mit kíván? Míg ezt hányám-vetém...

* * *

Lefebvre Editio princepsében még csak a K-val jelzett töredék van hátra, ezt egészíti ki Grenfell és Hunt által Behnisában talált papyrustöredék. Megjelent Oxyrhynchus Papyri II. Nr. CCXI alatt, melyet a Weill szövege után (Journal des Savants 1901 jan. számában 48. l., Études sur l'antiquité Grecque, p. 273.) külön közöl a fordítás és kommentár után. Carl Robert mind e töredékekből konstruálja a darab V. felvonását. Wilamowitznek az a hite, hogy e darabban már megtaláljuk a Horatius Ars poetica-jának szabályszerű öt felvonását, mint azt a Plautus és Terentius cz. vígjátékaiban láthatjuk. A cselekvény oly előrehaladt mozzanatait tartalmazza együtt e két forrás, hogy én is az utolsó felvonásba helyeztem. Az *Epitrepontes* csak négy felvonás Carl Robertnél is. Miért ne venném én e darabot is négy felvonásnak?

NEGYEDIK FELVONÁS.

ELSŐ JELENET.

Carl Robertet követem. Polemon kétségbe van esve, hogy vetélytársát, Moschiont, Glykeránál hisz lenni. Sosius emlékezteti Polemont, hogy estére Pataikost vendégül hívta; ő tőle majd kérhet tanácsot.

MÁSODIK JELENET.

Moschion, Glykera.*

Moschion (*Glykerát üldözi szerelmével*).

Glykera m'ért sírsz? Zeusre esküszöm
 És Athenére, édes kedvesem
 250 Amiatt már esküvém neked.

Glykera a testvérszerelem elől menekszik. Midőn Glykera sírva kirohan, szembe jön Pataikos, ki a csomó megoldását veszi kezébe.

HARMADIK JELENET.

Glykera, Pataikos.

Pataikos megnyeri a Glykera bizalmát, úgy, hogy ez megvallja, hogy Moschion az ő testvére, elmondja történetüket. Említi, hogy vannak ismertető jelek, melyekből bizonyosságot meríthet. Most következik a Leenwan-féle szöveg:

Glykera.

Atyám- s anyámtól kaptam azokat (*érti az ismertető jeleket*).
 Anyám meghagyta, őrizzem híven.

* E jelenetet Kock C. A. F. III. p. 174. 569. töredékből alkotja meg, mint az ötödik felvonás 2. jelenetét.

Most látni m'ért kívánod? Hisz' tudod
Történetünk' már, m'ért követeled
295 Én tőlem most e szent emlékeket?

Pataikos.
Tenérdekedben add elé.

Glykera.
Legyen.
Én tőled azt meg nem tagadhatom:
Tisztellek téged mindenek fölött.

Pataikos.
Csak én tudom, hogy m'ért kívánom ezt.

Glykera.
300 Jól van, de hol lehetnek most azok?

Pataikos.
A szolganők közt tudja valaki.

Glykera.
Azt tudja Dóris; hívja valaki!

Pataikos.
Az istenekre kérlek Glykerám,
Parancsold néki, hozza már elő.
(Előjön Dóris.)

NEGYEDIK JELENET.

Glykera, Pataikos, Dóris.

Dóris.
305 Már itt vagyok; parancsolsz asszonyom?

Pataikos (magában).
Nem tréfa lesz, ha megესal a remény.

Glykera.

Hozd Dórisom, hozd el a ládikát,
A szallagos ruhákkal, mit neked
Gondodra bízam. Mit vársz? Menj hamar! *
(Dóris távozik.)

ÖTÖDIK JELENET.

Pataikos, Glykera.
310 Megtartó Zeus, csodás egy érzelem!

* * *

A hátlapon található töredék következik, melyet Lefebvre *Moschion* szájába ad. Leeuwen pedig Glykeránál, igen helyesen, mert a 310. sort, mely így hangzik:

... ονοῦ... σου τοῦδ' ἑταιρῶν δ' ἴνα μ' ἔχη

csak nő mondhatja. Ezt bizonyítja a 318. sor is (Leeuwennél), mely így hangzik:

ἡλθεῖς τοιαύτην δ' ὑπέλαβες μ' εἶναι κόρην.

Minthogy a 317. sorban Pataikost szólítja meg, ebből világos, hogy a jelenet *Pataikos* és *Glykera* közt foly le. Tehát:

HATODIK JELENET.

Anyjához ** mentem, mást mit teheték,
Mint tisztos lány, ott nem maradhatok,
Hol vélem úgy bánt, mintha engemet
Hetairájának nézett volna már.
315 Mert nem is titkon keresett fel ő,
Hanem csak megrohant. Ha engedek,
Gyűlöletes gyalázatot hozok
Magamra s bünt követtem volna el,
Mely örök szégyent hozott volna rám.

* Lefebvre 15 sornyi hézagot sejtít e helyt, de melynek híja mellett is érthető a további rész.

** Moschion anyjáról van szó.

320 Pataikos, mondd te rólam ezt hívéd,
És engem ilyen nőnek tartanál?

Pataikos.*

Oh mentis meg engem ettől, nagy Zeus!

Hogy földerítsem az igaz valót.

Te menj, ne félj, aztán megvédelek

325 És bántni nem fog többé senki sem.

* * *

Itt egy pár szó maradt fenn. E felsor: *ὁ γέρονες τὸ θεῖον* azt gyaníttatja, hogy Pataikos konstatálja, hogy nem történt meg a testvérek közt a bűn, mely elől Glykera menekült.

* * *

Következik Carl Robert szerint a *hatodik* és *hetedik* jelenet, melyekben véghez megy a felismerés az atya és leánya közt. Ha valahol, igazán itt lehet sajnálni, hogy hézag van.

Következik a *nyolczadik* jelenet, melyben Moschion meglepi őket. Pataikos fölvilágosítja Moschiont, hogy ő és Glykera testvérek és hogy ő maga az atyjok.

Carl Robert *kilenczedik* jelenetét, mely Sosias és a Szakács közt folya le, fölöslegesen, sőt zavarónak tartom. A *tizedik* jelenet, mely Sosias, Dóris, Pataikos, Glykera ** közt játszának, Pataikos Dórist küldi el, hogy Polemont a történetekről értesítse, Glykera pedig Sosiasat kéri, hogy hívja Polemont.

Carl Robert *tizenegyedik* jelenete, mely Dóris monológját tartalmazná, igen valószínű; mert természetesen vezet rá a következő összefüggő jelenetre, mely Carl Robertnél a *tizenkettedik*.

TIZENKETTEDIK JELENET.***

Polemon, Dóris.

Dóris értesíti Polemont, hogy Pataikos Glykerában és Moschionban a saját kitett gyermekét ismerte föl. Polemon újabb kétségbeesés martaléka, fél, hogy durvasága miatt örökre elveszté Glykerát, ki

* A rendkívül hézagos szöveg kiegészítésével.

** A szakács felesleges.

*** Nálam *tizenharmadik* volna, de egy jelenettel gyarapítottam; egy jelenettel apasztottam a jelenetek számát.

most már gazdaggá lett. Következik az a részlet, mely Grenfell és Hunt Oxyrrh. Papyri II, nr. 211., 11. és köv. lapokon fordul elő:

Polemon.

Végem van! Most már felkötöm magam.

Dóris.

Ne tedd, jó Polemon.

Polemon.

De mit tegyek?

A kedves nélkül én nem élhetek.

Dóris.

Ő visszatér.

Polemon.

Mit mondsz, nagy istenek!

Dóris.

330 Ha ezután te jól bánsz ő vele.

Polemon.

El nem mulasztok semmit, nem sóha.

Beh jól beszélsz. Menj, holnap tégedet,

Dóris, szabadná teszek, ámde halld,

Mit mondj neki...

(Dóris nem hallgatva rá, elsiet a házb.)

TIZENHARMADIK JELENET.

Polemon (*maga*).

Jaj, elment. Átkozott

335 Vak düh, hogy engem úgy elbódítál.

Fivére volt hát, nem a kedvese

S féltő dühömben őrjögöttem én.

Mámorba estem, nem volt hely nekem.

Majd megfojtottam.* (*Visszatér Dóris.*)

* Wilamowitz szerenésés javaslatát fogadtam el. Grenfell és Hunt: *ἀπωλέμην* helyett *ἀπεργόμην*.

TIZENNEGYEDIK JELENET.

Polemon, Dóris.

Polemon.

Dóris, nos mi hír

Dóris.

840 Jó hír, ő hozzád visszatér.

Polemon.

Tréfálsz?

Dóris.

Aphroditére nem, szép nászruhát
 Öltött fel ép: atyja szemlélteté...
 Ez örömhírré gyorsan menj, siess,
 Áldozz az isteneknek. Kérd, hogy őt
 845 Tegyük boldoggá.

Polemon.

Helyesen beszélsz.

Itt a szakács, az emsét vágja le.

Dóris.

De hol az áldozat-kosár s mi kell?

Polemon.

Egyéb majd később, vágja azt le most.
 De egy oltárról koszorút teszek
 850 Fejemre.

Dóris.

Jobban fogsz így tetszeni.

Polemon.

Hozzatok Glykerát.

Dóris.

Ő jön legott.

176

Polemon.

S az atyja.

Dóris.

Atyja? Hová fassak el?
 (Hirtelen berohan a házába.)

TIZENÖTÖDIK JELENET.

Dóris maga (utána kiált).

Mit téssz, boldogtalan? Előre futsz?
 Kopognak is már, én is bémegyek.
 855 Ott benn bizonynyal szükség lesz reám.

TIZENHATODIK ÉS UTOLSÓ JELENET.

Pataikos, Glykera, Polemon.

Pataikos (Glykerához).

Mi szépen hangzik ez: «Kibékülök».
 Szerencse ért és mégis megbocsátsz.
 Hellén léleknek szép vonása ez.
 Hát hívják rögtön, hívják Polemont!
 (Előjön Polemon.)

Polemon.

860 Kijöttem. Boldogságáért áldozák.
 Valóra vált, mit álmodni se mert.
 Övéit fölhalálta.

Pataikos.

Jól beszélsz.

Én is jót mondok, hallgasd meg szavam:
 Nőül adom e lányt.

Polemon.

Én elveszem.

Pataikos.

865 S három talentomot.

177

Polemon.

Szép hozomány.

Pataikos.

De jó vitéz, bütsd harczos kedvedet,
Szeretteiddel szembe légy szelíd.

Polemon.

Apolló, ugyse! Majd hogy elveszék:
Harag még elragadjon? Nem, soha!
szó Glykera édes, csak bocsáss te meg.

Glykera.

Hisz' boldogságunknak alapja lett
Vak mámorod.

Polemon.

Mily édes egy beszéd.

Glykera.

Ezért szivemből megbocsátok én.

Polemon.

Pataikos, áldozz te együtt velünk.

Pataikos.

Más nászra készülök, a Philinos*
Lányát megkérem a fiamnak én.

Polemon.

Oh szent Föld! oh nagy istenek!

(Pataikos a városba megy, Polemon és Glykera házukba térnek.)

* Philinos neve előfordul a szövegben. Ez bátorította Carl Robertet arra, hogy Philinost mint gazdag idegent megtegye a vendéglő tulajdonosává és szerepet juttasson neki a negyedik felvonásban. Philinos bírja rá a vendéglő bérletjére, hogy kiengedje az oda menekült Glykerát, hogy aztán a Moschion anyjához menjen, ennek oltalma alá.

SAMOSI NŐ.*

* A darab címét Lefebvre adta, ki a nevet az 50. és 139. sorban találta. A nő neve voltakép *Chrysis*, egy hetaera, kinek a darabban nagy szerep jut. Voltakép ő a spiritus familiaris.

Személyek:

Demeas, a Moschion atyja.
Nikératos, a Plangon atyja.
Moschion, a Demeas fia.
Chaireas,* egy athéni ifjú.
Parmenon, Moschion szolgája.
Chrysis, a samosi nő, hetaera.
Plangon (néma személy), Nikératos leánya.
Myrrhine, a Demeas neje (néma személy).
Moschion dajkája, Demeas felszabadított szolganője.

ELSŐ FELVONÁS.

Lefebvre és *Leeuwen* gyanítása szerint egy két levélnyi fogás hiányzik, mely tartalmazhatta a *argumentumot*, a személyek jegyzékét és az első felvonás elejéről 50 verset.

E felfogás támogatására, mint párhuzamos szerkezetre hivatkozik a *Ἦρως* (Az ősz) elejére, melyből ép ez maradt ránk. Én e felfogást követem.

Carl Robert a *Chaireas* alakjára vet súlyt és az *első* felvonást és a *másodikból* két jelenetet így konstruál. Az *első* felvonás áll nyolcz jelenetből.

Moschion Plangonnal titkos szerelmi viszonyban él. Tryphe,* a leány anyja észre veszi, hogy a viszonynak gyümölcse van. Sürgeti Moschiont, hogy vegye el a lányt. Moschion nem akarja, mert sértve érzi magát azért, hogy a leányt az atyja már Chaireasnak odaigérte. Tryphe elmondja egy monologban, hogy Moschion rávette Demeas ágyasát, hogy a gyermeket vállalja el, ki ezt örömmel megteszi, mert ép ez időtájt szült egy halott gyermeket és így a gyermek elvállalásával nagyobb befolyáshoz juthat.

Laches, a szomszéd észrevette a dolgot, ki akarja venni a titkot Tryphétől, ki ezt tagadja.

Laches a hazatérő Nikératostól kérdi, hogy bizik-e feltétlenül nejében. Nikératos így felel:

Nincs a világon szentebb egy kapocs
 Jó Lachesem, mint a nő s férj között.

Erre *Laches* elmondja, hogy Moschion ép most ment be Plangonhoz.

Nikératos (felkiált).

O *Laches*, *Laches*! (A házból kirohan.)

* E személy neve a *Lefebvre L.* és *J.* jelű töredékeiben fordul elő. *Lefebvre* nem talál semmi szerepet a megmaradt töredékekben. Carl Robert az egész első felvonást e személy körül összpontosítja.

* E személyt az eddig ismert egyetlen töredékben Scaliger javítása alapján előforduló Τρύφη név után vette föl és megtette Nikératos nevévé. E töredék Koek O. A. F. III, p. 126, fr. Men. 437.

Laches egy monologban azon tünődik, hogy mi történhetett a házban. Nikératos bezárja Moschiont a házba és jelentést akar tenni atyjának Démeasnak fia eljárása felől.

Laches.

«Mint Areopag bírása, oly komoly.»

Tryphe visszatér és egy magánbeszédben kitör Moschion ellen, ki elcsábította a lányt, kit tőle elragadt. Meghallja, hogy a házban Moschion kiáltoz:

Oh, én nyomorult!

Kibocsátja. Visszatér Nikératos. Látja, hogy Moschion szabad. S miután nincs felette már hatalma, fölajánlja leányát, hogy vegye nőül. Moschion erre örömmel rááll. Nikératos örvend, hogy a kényes ügyet így szerencsésen megoldotta. Démeas szintén örül a fejleménynek. Elküldi Parmenont a városba, hogy hozzon egy szakácsot a nászlakoma elkészítésére. Így végződik az első felvonás.

A második felvonás első jelenetében föllép Chaireas, meghallja a fordulatot, de a részleteket nem tudja. A színpad mögől hallszik Nikératos beszéde:

Te gyujts tüzet s a tömjént hozd, Tryphe!*

Jön Chaireas. Chaireas és Nikératos közt folyt le egy jelenet, melynek szövegét nem találtam. A párbeszédből kitűnik, hogy Chaireas csak most tudja meg, hogy Plangont Nikératos Moschionnak adta nőül. Chaireasnak ennyi szava van rá:

«Az istenekre, ez mégis sok nagyon!»

Vitába elegyednek. Nikératos ütlegekkel kergeti el Chaireast. E hosszadalmas úton jutunk a Lefebvre-Leeuwen szövegéhez. E jelenetek rekonstrukciója ellen szól, hogy egyszerre két hőst tesz érdek telenné: Chaireast és Nikératost. Aligha fogadná el a composiciót Menander. De térjünk az *Ed. princeps* szövegéhez.

* Ez az a sor, melyről a Tryphe névhez fűzött észrevételben szó lottam.

(valószínűen) MÁSODIK JELENET.

Démeas (magya).

Csodás egy dolog történt én velem,
A mely felbőszít mód nélkül nagyon.
Váratlanul lepott meg igazán.
Midőn bementem, hogy ott benn a nászt
5 Előkészítsem, egyet s mászt magam
Intézkedem, mi kell: tisztítsanak,
Az áldozatra hozzák a kosárt,
Főzés-sütéssel készen legyenek.
Lett sürgés-forgás, mint ez már szokás;
10 Pamagra dobták a kis gyermeket.
Ez ríni kezd; üvöltés, lármá nő:
«Lisztet, vizet, olajt, szentet!»... kiált
Hol ez, hol az; magam siettem a
Kamrába, azt kiadni, a mi kell.
15 Dolgom akadt, soká időztem ott.
S a míg ott voltam rendezgetve, jött
Az emeletről egy nő s ép a folyosón,
Hol a szövőszék áll kamráim előtt
— Átjáró ez ide s a házhoz is,
20 A lépcső is föl ép innét vezet.
A nő a Moschion dajkája volt,
A jó öreg, kit szabadddá tevék,
Ez most meglátj a síró csecsemőt,
Kire nem gondolt ottan senki sem.
25 Hogy a kamrába' voltam, nem tudá;
Hívé, hogy bizton szólhat, oda megy
S becézve dajkanyelven, szól ekép:
«Kedves babám, kincsem, hol a mama?»
Csókolgatá, hordozgatá körül
30 S hogy sírni megszűnt, magához beszélt:
«Szegény fejem, így hordtam Moschiont,
Őt mint szerettem s most a gyermekét
Itt hagyják sírni gondozatlanul!»
S a gyermeket lecsillapítva szólt
35 Egy kis cselédnek, a ki befutott:
«Hé szógám, gyorsan hozzatok vizet,
Fürösztönni kell e kis porontyot itt.

Mert hát mi az, ti lusta, renyhe nép,
Atyjának nászán sírjon gyermeke.»

- 40 Ez rögtön így szól: »Mit fecsegsz te most?
Az úr van ott benn!» »Tán csak nem? de hol?»
»A kamrában». — Majd hangot cserél:
»Dada, — hív asszonyunk, siess hamar!
Szerencse, hogy mit sem hallott meg ő.»
45 A dajka sápít: »Jaj, eljárt a szám!»
S tüstént kisurrant, nem tudom, hová.
És én kijöttem onnét épen úgy,
A mint bementem, halkal, mintha nem
Hallottam volna a beszélgetést.
50 Kinn látom azt, hogy a *samosi** át
Emlőt a csecsemőnek s jött felém.
Hát biztos az, hogy a gyerek övé.
De ki az atyja a gyerekek? Én?
Vagy... Csitt! Nem mondom néktek, emberek,
55 Mit sejdíték; csak közlöm véletek.
Mit hallék, mert még nincs haragra ok.
Mert a fiú, az istenekre még
Mindég erényes jó fiú vala.
S tisztelt is engem mindenek fölött.
60 De ha meggondolom, mit Moschion
Dajkája mondott a hátam mögött,
Titokban és ha látom e személyt;
Miként dédelgeti a gyermeket
És tartja ellenemre — felbőszülök.

(Jön Parmenon és a szakács, tele kosárral, Parmenon egy tálat
tart kezében.)

HARMADIK JELENET.

Démeas, Parmenon, a szakács (egy pár kuktával).

Démeas.

- 65 De épen jókor, itt jön Parmenon,
Jön a piacról. Őt elő fogom
És kifürkészem, mint áll e dolog.

* Itt fordul elő először a Chrysis neve így jelezve, mintán Lefebvre a darab címét adta.

Parmenon.

- Szakács, fecsegsz mit böleselkedel? *
Mit is neked a kés, hisz' a nélkül is
70 Nyelveddel mindünket fölaprítod

Szakács.

Menj ostoba!

Parmenon.

Té vagy az ügyse, te!

Szakács.

- Ha kérdezem, hány asztalt teríték,
Hány nő lesz és mikor lesz az ebéd:
Kell-e segéd az asztalhoz és
75 Van-e elég edény, van-e fedett
Tűzhely s egyéb mi minden van-e?
Ez nyelvelés neked?

Parmenon.

Hejh, összevágasz,
Remek vagdalattá vagdal engemet
A nyelved.

Szakács.

Vessz meg!

Parmenon.

Vessz meg tenmagad!

- 80 Már menjetek be gyorsan.

(A szakács és a kukták a házba mennek.)

* Weil szerencsés ötlete (a Journal des Savants 1908 febr. szám 80—82. l.), hogy a λαλῶν περιπατεῖς-ben ócezos' czölzás van a peripatétikusokra.

NEGYEDIK JELENET.

Dèmeas, Parmenon.

Dèmeas.

Parmenon!

Parmenon.

Ki hív?

Dèmeas.

Én — én!

Parmenon.

Légy üdvöz, jó uram!

Dèmeas.

A tálat add át, jer ide!

Parmenon.

Mi baj?

Dèmeas *(magában)*.

Tudom, hogy mindent észre vesz a szem.

Mi benn történik, mert oly szemfüles,

85 Hogy ritkaság. *(Parmenonhoz.)*

Menj, az ajtón kopogj!

(Maga is az ajtóhoz lép.)

Chrysis, te add ki mindazt pontosan,

Mit a szakács kér, de az öreg anyó

Ne bántsa az edényt.

Parmenon.

Az istenekre! mit

Kell tennem, jó uram?

Dèmeas.

Hogy mit tegyél?

90 Jer közelebb.

Parmenon.

Nos, itt vagyok.

Dèmeas.

No hát

Halld Parmenon, megverni téged én

Az istenekre! nem akartalak...

Parmenon.

Megverni? Mért?

Dèmeas.

Te titkolódzol ám!

Parmenon.

Nem én! Apollo — szent Dionysos —

95 Megtartó Zeus — Asklepiosra, nem!

Dèmeas.

Hallgass, ne esküdj!

Parmenon.

Hisz úgy megriaszt

Nézésed!...

Dèmeas *(torkon ragadja)*.

Szembe nézz!

Parmenon.

Oh, jó uram!

Dèmeas.

Kié a gyerek?

Parmenon.

Hm! Az a gyerek...

Dèmeas.

Az anyja ki?

Parmenon.

Chrysis!

Démeas.

S az atyja ki?

Parmenon.

100 Zeuszre, te!

Démeas.

Nyakad szegem, hazudsz.

Parmenon.

Én?

Démeas.

Ne titkold, már mindent tudok.
Az atyja Moschion, te jól tudod,
S most Chrysis tartja magáé gyanánt.

Parmenon.

Ki mondta ezt?

Démeas.

Ne titkolózz, felelj!

105 Így van?

Parmenon.

Lehet, de maradjon titok.

Démeas.

Titok? Korbácsot adjatok, fiúk!
Hadd verjem el e gazt.

Parmenon.

Nagy istenek!

Démeas.

Megfojtalak!

Parmenon.

Megfojtasz, oh jajaj!

Démeas.

Vagy megmondd!

Parmenon.

Elveszek. *(Elszalad.)*

ÖTÖDIK JELENET.

Démeas maga *(utána kiált Parmenonnak).*

Hová, te gaz!

110 Csipjétek el! Oh Kekrops szent hona!
Oh tiszta fényesség! De Démeas,
Miért üvöltasz? bolond! fékezd magad!
Nem vétett Moschion, nem ellened!
Furesán hangzik, mint mondok, ám igaz.
115 Mert ha akarva vagy a szerelem
Vak mámorába' tette: vagy gyűlöl
S ez indulathoz most is hű marad:
A felajánlott mász nem kell neki,
Pedig mi kedvvel elfogadta azt.
120 Nem szerelemből, a mint én hiszem,
De szabadulni kívánt már nagyon
E ház Helenájától biztosan.
Mindennek tisztán ez a nő oka.
Meglepte ittas állapotban és
125 Elcsábítá: mert hejh, sokat tehet
A bor s az ifjúság, ha alkalom
Nyilik rá, megejthet bárkit is.
Mert az nem hihető, hogy az, a ki
Másokkal szemben oly erényes és
130 Józan vala, csak vélem bánjon így.
Ha százszor is nem vér szerint fiam,
Csak felfogadtam, nem vall ez rá.
Ez aljas asszony kész veszedelem.
De Démeas, mi ez? Ő győzne, Ő!
135 Légy férfi, vágy né ejtsen már rabul.

E dolgot addig, a míg csak lehet,
Titokba tartsd és fiad miatt
Úd el ez asszonyt, hadd pusztuljon el
Samos szülöttje.* Jó ürügy leszen,
140 E fölvetett gyermek. Szív né árulj el.
A búdat rejtse el, férfi légy s erős.

(Miközben házába akar menni, szembe jön a szakács.)

HATODIK JELENET.

Démeas, Szakács.

Szakács (hátraszól).

Gyerek, tán itt van Parmenon a ház
Előtt? Hogy eltűnt nyomtalan, pedig
Semmit sem segített.

Démeas.

Hordd el magad,

145 El az utamból! (A házba berohan.)

HETEDIK JELENET.

Szakács (maga).

Hős Heraklesem!

Mi ez? Örjöngve ront a házba be
E bösz öreg? Mi történt itt? Mi baj?
(Kihallatszik a házból a Démeas kiáltása.)
Poseidon isten, téboly szállta meg;
Oh, mint üvölt! Szép lesz, ha széttöri
150 A tálakat sorjában, úgy dühöng.
Szilánkra hull szét minden! Most meg az
Ajtót veri. Oh vessz meg, Parmenon,
Hová hozál? Jobb félre állanom.

(A szakács és kuktája távozik. A házból kijön Démeas és Chrysis.)

* Itt újra előfordul Szapát, mi Lefebvre hozzávetését igazolja.

NYOLCZADIK JELENET.

Démeas, Chrysis.

Démeas.

Nem hallod-e? Menj, takarodj!

Chrysis.

Hová?

Démeas.

155 Pusztulj!

Chrysis (sírva).

Szegény fejem!

Démeas (gúnyosan).*

Szegény?

Szánalmat kelt a köny, letörölöm azt
Örökre.

Chrysis.

Mit tévék?

Démeas.

Semmit se, csak
Vidd gyermeked, a dajkát s takarodj!

Chrysis.

Hogy fölnevém, hát ezért sírjak én?

Démeas.

160 Ezért, ez volt a vétked.

Chrysis.

Én nem értelek.

* Eltérően Lefebvre szereposztásától, Leeuwenét követem.

Demeas.

Nem bírtad el szerencséd.

Chrysis.

Nem én? Miért?

Hogy érted?

Demeas.

Rajtad hitvány rongy vala
Chrysis, így jöttél hozzám. Érted é?

Chrysis.

És aztán?

Demeas.

Akkor mindened valék
185 Szegénységemben.

Chrysis.

És ma mi?

Demeas.

Ne szólj!

Ékszer, cselédet, mindent elvihetsz.
Távozz!

Chrysis *(magában)*.

Haragszik. Engesztelni kell. *(Demeas-hoz.)*
Lásd, édes!

Demeas.

Mit beszélsz?

Chrysis.

Oh ne gyötörj!

Demeas.

Majd más nő, Chrysis, boldog lesz velem
170 És hála-áldozatra kész.

Chrysis.

Mi bánt?

Demeas.

Van gyermeked és ez elég.

Chrysis *(magában)*.

Ez bánt.

Hiszen...

Demeas.

Bezúgom, hogy ha szólni mersz
Tovább is, a fejed.

Chrysis.

Nos, csillapulj!

Megyek már.

Demeas.

Majd meglátod s érezed

175 Az utcasorban, hogy ki és mi vagy.
A magad fajta lány tíz drachmáért
Szaladgál a tivornya-helyeken,
Iszik, míg borgőzébe' meg'ulad,
Vagy étlen vész, ha nem cselekszik így.
180 E czéda népnél nem leszel külömb.
Akkor belátod, hogy mit vétkezél.
Menj! *(Berohan a házba és bezárja az ajtót.)*

Chrysis.

Oh, szegény fejem, mi lesz velem?
(Késervesen zokogni kezd.)

KILENCZEDIK JELENET.

Chrysis, Nikératos.

Nikératos.

Az isteneknek s istennőknek is
Fog tetszeni ám e juh-áldozat.
185 Volt vére bőven, mája, lépe nagy,

Jó csontja, mit csak ők kedvelenek.
 A porczogós bört osztom szerte még
 Barútaim közt, nekem ez marad.
 De hős Herakles! Chrysis volna ez?
 190 A ház előtt sír! Ő az, ő maga,
 Nem más. Mi történt?

Chrysis.

Mi? Hát kidobott
 A te derék barátod, semmi más.

Nikératos.

Oh hős Herakles! Démeas kidob.

Chrysis.

Ki?

Nikératos.

M'ért?

Chrysis.

Miért? Hát a gyerek miatt.

Nikératos.

195 Az asszonyoktól hallám, hogy te egy
 Porontyot fölvevél, bolond valál.
 De ő szelíd.

Chrysis.

Nem is haragudott
 Kezdetbe, csak most jött rá. Az előbb
 Még nászra készült és egyszerre csak
 200 Düh fogta el váratlanul.
 Beront a házba vad örült gyanánt
 S engem kizárt.

Nikératos.

Hát megbomolt szegény!
 (Chrysis és a dajkát befogadja házába.)

* * *

Carl Robert még két jelenetet vesz föl e felvonásba.

A tizenegyedikben Moschion tér haza a városból és rövid monologot tart.

A tizenkettedikben Démeas gyöngéd szemrehányást tesz fiának az állítólag Chrysisszel szőtt viszonyért, mi vérig sérti Moschiont, a házát elhagyni és idegenbe menni készül.

E szemrehányó jelenet valószínű, mert a vigjáték végén tényleg hosszabb monologban fejezi ki Moschion a maga elkeseredését atyjának megszégyenítő föltevése miatt.

Leeuwen két vagy több lapnyi hézagot vesz föl. Nikératos megtudja — esetleg Parmenontól, hogy e gyermek a saját leányáé.

A második felvonás a Carl Robert tizenkettedik jelenetével esattanósan végződik. Az a mozzanat, hogy Nikératos megtudja leánya botlását, a harmadik felvonásba illik.

HARMADIK FELVONÁS.

BEVEZETÉS.

Carl Robert öt jelenetet construál.

Az *első* jelenetben Nikératos Chrysis érdekében jár közbe. Moschion eltűnt és így a lakodalom meghiúsul.

A *másodikban* Chaireast hozza elő, ki egy monologban önti ki keservét, Nikératos szőszegése miatt, ki a leányt neki ígérte és másnak adja.

A *harmadikban* Laches észreveszi Chaireas bánatát, megtudja az okát és viszont értesíti afelől, hogy Plangon és Moschion között bensőbb szerelmi viszony szövődött. A felindult Chaireas biztatja Lachest, hogy mondja meg a dolgot Démeasnak.

A *negyedikben* Laches Démeast fölvilágosítja. Váratlan fordulat áll elő. Démeas hajlandó Chrysis a gyermekkel visszavenni; kéri Lachest, hogy tudassa Nikérattal, hogy a gyermek a Plangoné.

Ötödikben a szakács készíti a lakomát.

Igy jutunk el a fölfedezett szöveghez. Ez volna a *hatodik* jelenet.

Minthogy Laches alakját feleslegesnek tartom, az Ed. princeps személyjegyzékében sem fordul elő, a Lachesre vonatkozó jelenetek fölöslegeseek; mert Nikératos megtudhatta másként is, hogy a gyermek a Plangoné.

Én a *harmadik felvonás* első jelenetét a Carl Robert hozzávetése szerint fogadom el. A fölfedezett szöveg első jelenetét teszem a felvonás *második* jelenetévé.

ELSŐ JELENET

(lásd bevezetést).

MÁSODIK JELENET.

Nikératos, Démeas, Dajka.

(Nikératos újra visszajön.)

Dajka.* (Nikératos vissza akarja tartani).

Oh, de azt a kisdedit ne bántsad édes jó uram.

(Nikératos beront a házba.)

Vége! Vége! Oda van már, minden itt felfordula.

(Maga is Nikératos házába rohan.)

HARMADIK JELENET.

Démeas.

Zeusre! megtudá a dolgot! Már dühöng, kiált, üvölt.

²⁰⁵ Ez az ember ronda, nyers, vak, mint a tuskó oly makaes.

En vagyok a nyomorultabb, tudhatám előre már.

Hephaistosra! Vesztem volna akkor inkább magam el.

(Hallatszik Nikératos lábalása.)

Jaj, Herakles! tüzet ordít, mostan azt a gyermeket

Kész kisütni, fölvagdalni s aztán étkül adni föl.

²¹⁰ Most az ajtót felszakítja. Most kiront mint bösz vihar,

(Kirohon Nikératos.)

Forgószél meg villám, orkán, csak nem ember mostan ő.

NEGYEDIK JELENET.

Nikératos, Démeas.

Nikératos.

Démeas, jaj! szörnyű az, mit Chrysis ellenem művel.

Démeas.

Es mi az?

* Leeuwennel tartok, ki a Dajkának adja a következő két sort.

Nikératos.

Rávette nőmet s lányomat, hogy ellenem
Pártot állson. Ki nem adják, őrzik azt a gyermeket.
215 Ellenáll mind a kettő, ne csodálkozz, hogy ha én
Megölöm, meg azt az asszonyt.

Démeas.

Nőd gyilkosa leszel?

Nikératos.

Mert mindenben egyetértett.

Démeas.

Nem hiszem, Nikératos.

Nikératos.*

Megmondhatta ezt előre...

(A maga házába rohan.)

ÖTÖDIK JELENET.

Démeas *(maga).*

Elment, meghibbant szegény.

Mit tegyek, megáll eszem már, ki segíthet ily bajon?

220 Istenekre, ily zavarba még nem estem soha sem.

Legjobb lesz azt, a mi történt, őneki megvallani.

De ne hagyj Apollo isten, az az ajtó újra nyíl.

HATODIK JELENET.

Démeas, Chrysis, Nikératos.

Chrysis *(a legnagyobb aggodalommal menekül Nikératos házából).*

Jaj fejemnek, mit tegyek? jaj! Merre fussak? Gyermekem
Elrabolja.

Démeas.

Chrysis, jér csak.

* Wilamowitzot követem. Croiset e félverset Démeasnak adja.

Chrysis.

Ki hív engem?

Démeas.

Fuss be itt.

(Démeas házába menekszik Chrysis.)

HETEDIK JELENET.

Démeas, Nikératos *(há egy bottal kezében von ki a házból).*

Nikératos.

225 Merre futsz? Merre vagy te?

Démeas *(magában).*

Apollóra! itt ma még

Bajt kell vívnom véle szembe.

(Nikératoshoz.)

Mit akarsz? Kit üldözel?

Nikératos.

Félre Démeas és engedd bírnom azt a gyermeket!

Majd kikérdem én a nőt s az igazat megtudom.

Démeas.

Nyilván őrzöng! Tyűh! még ütsz is?

Nikératos.

Azt teszem.

Démeas.

Nos, küzdj velem.

(Birkóznak; Nikératos leggyőzje Démeas.)

230 Im, legyúrtam. Fuss, te Chrysis!

Nikératos.

Jaj, erősb, mint jó magam!

Dèmeas.

Most te menj el rögtön innen.

Nikératos.

Majd bepörlok én ezért.

(A botot akarja elvenni.)

Hát nem engedsz?

Dèmeas.

Hát botot te gyöngé nőre is emelsz?

Mily erőszak!

Nikératos.

Áruló vagy.

Dèmeas.

Az vagy.

Nikératos.

Azt a gyermeket

Adsa vissza!

Dèmeas.

Furesa volna, az enyém!

Nikératos.

Nem a tiéd.

Dèmeas.

225 Vaj' nem-é?

Nikératos.

Hé! Emberek!

Dèmeas.

Jó. Mind kiálthatsz.

Nikératos.

Én megyek.

Én megölöm azt az asszonyt.

200
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADEMIA

Dèmeas.

Ez nagy véték volna már.

Nem hagyom. Hová mész? Állj meg!

Nikératos.

Rám ne tedd a kezedet!

Dèmeas.

Csillapulj már.

Nikératos.

Bántasz engem, Dèmeas, te jól tudod,

Hogy mi történt.

Dèmeas.

Nos, igen hát. Kérdezz ki hát engemet.

240 M'ért is bántanád az asszonyt?

Nikératos.

Hát a fiad lenne az,

A ki megcsalt?

Dèmeas.

Lári-fári. Nőül vészi lányodat.

Nem is így volt. Ámde jobb lesz egy kicsit járkálj velem
Itt körül.*

Nikératos.

Járkáljak én?

Dèmeas.

És hűtsd le, türtőztessd magad.

Nem hallottad meseszóba, színen játszva vagy dalolva,

245 Hogy a nagy Zeus a fedelen áttört mint aranyeső.

És az elzárt lányt** a várban csak megejté titkosan.

Nikératos.*

Mit jelent ez?

* Itt is *σπεκναι*-re fordul elő, mi a peripatétikusokra gondolva, azt a mellékgondolatot kelti föl: jer, böcselkedjünk.

** Cézárás a Dausé meséjére.

Dèmeas.

Hogy mi minden megtörténhet olykoron.
Mondsza, ép-e háznak a fedele, nem csorog?

Nikératos.*

Csurog bizony sok helyt, de ennek a dologhoz mi köze?

Dèmeas.

250 Majd aranynyá, majd meg vízzé változik Zeus, elhihedd.
Ő lehet.

Nikératos.

Gúnyolsz csak engem?

Dèmeas.

Nem, Apollo tudja, nem.
Semmivel sem vagy silányabb te sem, mint Akrisios,
Hogyha ennek megbecsülte lányát, tán a lányodat —

Nikératos.

Jaj, nem úgy! Fiaid szedett rá.

Dèmeas.

Elveszi nőül, ne félj.
255 Ám tudom, hogy a mi történt, istenek csodája volt.
Jár közöttünk, oh de mennyi istenektől származott.
Azt nem értem, hogy mi történt, téged az felháborít.
Itt a példa: Chairephont** nézd, ingyen él ő mindenütt
Hát nem is élhetne így csak.

Nikératos.

Szent igazság, furcsa bár.
260 Többé nem ellenkezem.

Dèmeas.

Helyesen, Nikératos.
Androkles** is már mióta él, fut, ugrál vidoran,

Üzletet csap, meg nem öszült, ősen se hal meg talán,
Tán akkor se, ha leszűrnák: mondsza, hát nem isten ő?
Adj hálát, hogy így esett ez. Nászra készülj, jobb leszen.
265 Gyujts te tömjént, mert a lányod a fiam nőül veszi,
Kényszerítve; rajtakapva, bőszen haragra gyújtva őt,
Czélt nem értél volna így te; most siess, hogy odabenn
Ünnepségre légy te készen.

Nikératos.

Zeusnek hála-áldozat.

Dèmeas.*

Bölcs beszéd. (Magában.) Hogy nem úgy van, mint a hogy én
270 Semmi sem volt igaz abból, hála néktek istenek. [gondolám.]

(A kar tánczol és énekel.)

phon, Androkles és mások valószínűen költött nevek alatt azon korbeli élő személyeket képviselnek, kiket Athenben jól ismertek, de a történet előtt ismeretlenek. Lefebvre megjegyzése.

* Carl Robert Nikératosnak adja a két sort, holott ez csak Dèmeas szájába illik, mint a következő felvonásban Moschion monológjából kitűnik.

* E pompás humor fordulatot Wilamowitz hozzávetésének köszönheti, ki Nikératos szájába adja a feleletet.

** 254—262. Lehet gúnyos ezézés Nagy Sándor születésére. Chaire-

NEGYEDIK FELVONÁS.

ELSŐ JELENET.

Moschion (*kijön*).

Mily jól esék, hogy a rút vád alól
Mivel illettek, tisztázam magam.
Elégtételnek érzém akkoron;
De most, ha újból én elgondolom
275 A dolgot s azt megfontolom megint,
A düh fog el, haragra lobbanok,
Hogy ily gyanút táplálhatott atyám.
Ha e leánynyal baj nem volna, ha
Nem állna útba annyi eskü, vágy
280 S nem tenné rabbá hosszú megszokás:
Ily szemrehányást szembe nem tehet
Jelenlétembe, mert eltűnve en
Hazám elbagyva Káriába' vagy
Baktrába': zsoldon élnék én ma már.
285 De most miattad édes Plangonon —
Hős tettet véghez vinni nem bírok.
Nem enged zsarnokom, a szerelem.
De gyáva módon ezt nem tűrhetem.
Látszatra mégis én azt színlelem,
290 Hogy itt hagyom, hogy megrémüljön és
Igy bántani még ne merjem atyám;
Mert óvakodni fog ezentul ő,
Ha látja, hogy én könnyen nem veszem,
De kapóra jön im Parmenon,
295 Célomra őt jól felhasználhatom.

MÁSODIK JELENET.

Parmenon (*lassan ballag a város felől*). Moschion (*kezdetben a háttérben*).

Parmenon.

Hatalmas Zeusra, balga voltam én
S nevetséges egy dolgot művelék.
Semmit se vétkezém s uram elől
Menekvém. M'ért is szöktem volna meg?
300 Lássunk csak sorba minden részletet.
Az ifjú úr elesábit egy szabad
Polgárleányt. A vétkes Parmenon?
Teherbe ejti. Parmenon oka?
A gyermek a mi házukba kerül.
305 Ifjú uram vivé oda, nem én,
A háziaktól kikerül a szó.
Mi rosszat tett hát eddig Parmenon?
Semmit, hát m'ért menekvél, te barom!
Tán Démeas riaszta meg? Miért?
310 Szólhattál volna: járv utána csak,
Mi történt és ne sujts igaztalan.
Finom úr nem tesz így.

(*Be akar suhanni a házba.*)

Moschion.

Parmenon!

Parmenon.

Légy üdvöz.

Moschion.

Mit fecsegsz? A házba menj!

Parmenon.

S ott mit tegyek?

Moschion.

Hozd kardom, köpenyem.

Parmenon.

315 Kardot neked?

Moschion.

Hamar!

Parmenon.

De hát miért?

Moschion.

Menj és nem szólva semmit, hozd csak el
A mit mondtam.

Parmenon.

Mire jó?

Moschion.

Elé

Az ostort!

Parmenon.

Oh ne még! Megyek.

Moschion.

Ne kés!

Különben...

(Parmenon a házba siet.)

HARMADIK JELENET.

Moschion (magá).

Majd atyám még kérni fog,

320 Maradjak itthon. Kérjen csak soká!

Majd lassan én meggondolom magam

És engedek. Elhitetem vele,

Mit meg nem tennék, Backhos úgyse! nem.

Megvan. Az ajtó zörrent. Jön atyám.

NEGYEDIK JELENET.

Moschion, Parmenon, Démeas.

Démeas * (a tőle elfordult Moschionhoz).

325 Oly soká mit késlekedsz te. Hogy lehetsz te oly hanyag?
Nem tudod, mint áll ügyed, nem hallasz semmit, mit se látsz?
Ok nélkül gyötröd magad csak. Mordsza meg hát, mi bajod?

Moschion (színdeli, mintha atyját Parmenonnak nézné).

Nem hozod már?

Démeas.

Bent a házban nászra minden készen áll.
Eg a tömjén, kész az oltár és mindenki vár terád.

Moschion (folytatva a színdelést).

330 Nem hozod már.

Démeas.

Jer fiam, jer. Várnak ott benn csak te rád.

Moschion.

Rám? Ki vár? Köpenyt e a kardot.**

Démeas.

Késél; minden rendbe van;

Boldogság vár.

Moschion.

Még te intesz engemet, te gaz lator!

Démeas (ast hívén, hogy fia megőrült).

Jaj, fiam, jaj! mit művelsz te, Édes, drága Moschion.

Moschion.

Hozd legott ki, a mit mondék. (Szájba üti.)

* Leeuwent követve, e három verssort Démeasszal mondatom.

** Én Wilamowitz után a ... δα-1 = λαπαδα-nak olvasom.

Dèmeas.

Még ő engem szájba csap!

Moschion.

sss Még fecsegsz, hé!

Dèmeas.

Nos, megyek már. Istenek, mily nagy csapás!

Moschion.

Mégse jössz még?

Dèmeas.

Szörnyűség, mily lakodalmat értem én!

Moschion *(a távozni készülő Dèmeast visszakérje).*Várj! beszélj hát. *(Magában.)*

Visszatér már, hogyha engem, emberek

Meg se kérlel, számba sem vesz, de dühembe' menni hagy,

Pedig majd hogy így esett ez. Vaj, mit tettem volna én?

340 Nehezen tehette volna, mégis megtehettem volna,

Világ csúfja lettem volna, Zeusre! visszatérve még.

* * *

Tervét felhagyja. Atyja felvilágosítja a dolgok állása felől, alaptalan gyanúsításáért bocsánatot kér fiától. Ekkor jön Parmenon a köpenynyol és karddal. *(Carl Robert.)*

ÖTÖDIK ÉS UTOLSÓ JELENET.

Parmenon, Dèmeas, Moschion.

Moschion terve kitudódik. Megszégyenli magát, de boldogan tűri atyja dorgálását. Mindhárman bemennek a nászlakomára.

Parmenon egy pár szót intéz a közönséghez, kérve, hogy tetszését nyilvánítsa. Ezzel a darab végződik. *(Carl Robert.)*

AZ ŐS.*

* Carl Robertnél: *Abukerr.*

BEVEZETÉS.

A *Kom-Iskhaou*-ban fölfedezett kéziratnak egy külön ívfogásán (A-val jelzi Lefebvre) volt és pedig más kéz által e vígjáték. E lelet három szempontból fontos. *Először* a kiadás természetét jellemzi az a tény, hogy az argumentum áll az élén és pedig *Προς Μενάνδρου* jelzéssel, mi e vígjáték hiteles menandrosi voltát igazolja. *Másodszor* a többi vígjáték technikájára is világot vet, hogy Az Ős, ki valószínű a prologost mondá, illetve meséről adott felvilágosítást, a személyjegyzékben *harmadik* sorban fordul elő. Előtte van *Getas* és *Daos*, kik között lejátsszik az első felvonás első jelenete. Világos, hogy a személyek jegyzékében abban a sorrendben következtek a személyek, melyben fölléptek. Így tehát az első jelenet megelőzte a prologost. Ugyanez irányadó a *Περικειρομένη*-ra nézve is.

Harmadszor e vígjáték-töredék másolója halvány tentával számolta a lapokat: az első lap *K Θ* a recto tetején, *Λ* a verso élén. Tehát egy egész vígjáték vesztetett el, mert 29 lapot foglal el egy vígjáték, körülbelül 1000 sort. Lefebvre egész könyvet 140 lapra számítja, körülbelül 35 ívfogásra.

Alljon itt a megmaradt rész hű fordításban.

TARTALOM. (Υπόθεσις.)*

- Egy lány egy fiú és lánygyermeket szüle
 És nevelésre őket másnak átadá.
 A csábító utóbb a lányt nőül vevén,
 Ehhez zálogba adta majd a nevelő.
 5 Felnőtt a lány, egy szolga beleszeretett,
 Azt véelve, hogy ez szolgatársa csak neki.
 A szomszéd ifjú a leányt elcsábítá.
 Magára veszi ezt a bünt a szolga most.
 Nem is ismerve lányát, bőszen lesz az anya.
 10 Később napfényre jön majd az egész dolog.
 Az öreg úr fölismeri két gyermekét
 S a lányt örömmel elveszi a csábító.

* Kivételesen megtartom a trimeter iambicust, míg a vígjátékokban mindenütt a modern ötös iambust fogadtam el a dialogokban és a tetrameter trochaicust ott, hol az eredetiben is ez áll.

Személyek:

Getas (rabszolga).
Daos (szolgatárs).
Az *Ós*, költői személyesítés.
Myrrhiné, Laches neje.
Pheidias.
Sophroné, Pheidias anyja.
Sangarios (Pheidias szolgája).
Gorgias (az ikergyermek).
Laches (az öreg úr, a gyermekek atyja).

A cselekvény Pteleában, egy attikai faluban játszik,
a Laches és Sophrone házai előtt.

ELSŐ FELVONÁS.

ELSŐ JELENET.

Getas, *Daos*.

Getas.

Rossz fát tevél a tűzre, *Daosom*,
Ezért gyötör halálos félelem,
Hogy malmot hajthatsz, vasra verhetik
A lábad'. M'ért hogy veresed fejed?
S S hajad m'ért téped úgy? Miért jajongsz?

Daos.

Oh jaj!

Getas.

Igy kell neked, te rossz barát!
Nem kellett volna pénzecskéd, ha van,
Mit kuporgatva otthon rejtegetsz,
Átadnod, míg a szénád rendbe jó!
Tudod, hogy együttérzek én veled,
Bízd rám magad.

Daos.

Zeus úgyse, mit fecsegsz,
Nem értem. Oh jaj! súlyosabb baj ért,
Mely tönkretesz és biztosan megöl.

Getas.

Ha én tehetnék...

Daos.

Oh ne bánts, ne bánts!

15 Szeretek.

Getas.

Mit mondasz, szeretsz?

Daos.

Igen.

Getas.

Tán két mérőnél több premonda* jár,
Szegény Daos, te túltáplálkozol.

Daos.

Egy lányért adtam búra a fejem.
Cseléd, hozzám való derék leány.

Getas.

20 Rabszolga?

Daos.

Némikép, úgy félig az.
Egy pásztor Tibeios lakik e helyt,
Itt Pteleában szolgál egykoron
És születék két ikergyermeke,
Mint ő mesélte, az én Plangonom.

Getas.

25 Már értelek.

Daos.

S a fiú Gorgias.

* Egy γοῖνξ (mérő) volt a rabszolga napi táplálására szánt adag (Herodotos, VII, 187.), mit én az erdélyi zsellér-életből ismert *premondával* fordítottam. Kedves ironia fordul elő, hogy tán két mérő jár ki Daosnak és túltáplálkozik, hogy nyugót akar venni a nyakába. Lefebvre Kock *Éditions* 444-ik töredéke alapján egészítette ki e verset.

Getas.

A ki minálunk mostan a juhász?

Daos.

Az az. Tibeios elaggván, veszen
Nevelésökre kölcsön egy minát
Uramtól a nagy inség idején,
30 Majd újra egyet; azután kidől.

Getas.

Tán mert még egyet nem adott urad.

Daos.

Lehet. Most kölcsönt Gorgias szerez,
Kevés pénzt, a halottját eltemeti.
Igy szolgaságra kerül, mint adós
35 És ide hozta nővérét is el
Leróni terhök'.

Getas.

S a te Plangonod?

Daos.

Segít úrnőmnek, véle dolgozik,
Fon és sző. Oly szép hajadon e lány.
(Getas gúnyos mosolyát véli látni.)
Getas, te gúnyolsz?

Getas.

Apollóra! nem.

Daos.

40 Ő oly szerény, nemes.

Getas.

Nos, mit tevé!

A lányért!

Daos.

Semmit sem titokban én,
 Megvallék mindent az uramnak és
 Nekem ígérte ő a lányt, de úgy,
 Hogy a fivérrel megbeszéli még,
 45 De most Lemnosba távozik uram,
 Ott néki holmi üzlete akad.
 Egy érdekem van ő vele, o bár
 Térhetne vissza épen, gazdagon.

Getas.

Szívemből én is kívánok sikert.

Daos.

60 Meg is érdemli ezt derék uram.
 Poseidon isten, áldozok neked,
 Ha visszatérend ő sértetlenül.

* * *

Itt a kézirat szövege megszakad. Ezután jön az Ős és elmondja az előzményeket.

A mi ez előzményeket illeti, Leeuwen úgy képzel el a mesét, hogy Phaidias valaha ép úgy erőszakot ejtett Sophronén, kit elvett, a személyazonosságot föl nem ismerve, mint ez az *Epitrepontes*-ban is előfordul. Tibeios halála után az ikrek ép szülőikhez jutnak. Plangonnal ismétlődik az anyja sorsa. Megejti Laches. Szolgasorban kerül egybe Doassal, ki beleszeret. A végén még is Laches veszi el, midőn kiderül, hogy Plangon szabad polgárlány és ép a saját gazdájának gyermeke; Daos szerelme páratlanul áll az antik vígjátékban és ebben már az emberi egyenlőség gondolata villan meg. *Gorgias* és *Sangarios* sorsára nézve Leeuwen sem alkot semmi vélelmét. Alighanem érdekes szerepe volt *Gorgias*-nak, kiből a nemes származás érzete fölébred és nővérét a szolga szerelmétől megvédi. Daos szerelme igaz és megható.

A FALUSI GAZDA.

(Προγός.)

BEVEZETÉS.

Nicole fedezte föl és adta ki *Le Laboureur de Menandre* cím alatt 1898-ban. Az első kiadás után ítélve, összefüggéstelen töredékek voltak; de értékesek, mert az eddig ismert töredékekkel való összefüggésüknél fogva magának a darabnak valószínű menetére vetettek világot, szóval a darab megértéséhez adtak becses részleteket. De Blass fölfedezése fokozta e töredékek értékét. Ő a belső összefüggést látta meg. Grenfell és Hunt, e kitűnő papyros-buvárok Genfben átutaztokban tüzetesen újra megvizsgálták a töredékeket és megerősítik azt a feltevést, hogy egy könyvatlakban kiadott Menanderből esett ki a pár lapnyi füzet, melyen fölfedeztek egy monolog-véget, két teljes jelenetet és egy új jelenetnek a kezdetét.

Kibontakozik a cselekvény kezdete, bonyodalma. Én a *Falusi gazda* címet adtam, mert a cselekvény megoldása egy józan itéletu, becsületes falusi gazda által történik, ki egy pár gondolatával mintegy a városi élet visszaszáfogását bírálja meg az igazi ember szempontjából.

Itt is, mint Menander újabban fölfedezett darabjaiban, ismétlődik ugyanaz a motívum. Két homályos származású gyerekekről van szó, kik közül a fiú falusi szolgálatba kerül, a lány a városban él. A lányt egy gazdag ifjú megszereti, elcsábítja, házasságot ígér; de atyja, egy gazdag athéni polgár, érdekházasságot akar rákényszeríteni. Mostoha-nővérét akarja vele elvetetni, kit második neje, tehát a fiú mostohája nevelt föl. A ránk maradt részben a drámai összeütközéshez jutunk. Az ifjú számára készül a lakodalom, a nász előtti áldozathoz hozzák a koszorúkat, virágokat az oltár földiszítésére. *Gorgias* (Henri Weil szerint a *Gorgias* fia, de én Wilamowitz és Dziatzkonak adok igazat, kik az ifjút nevezik *Gorgias*nak) e helyzetét *Dziatzko* úgyszólván másolatban látja *Terentius Androsi* tárgyában, hol *Pamphilus* mondja: *Uxorē dēdērat dare se mī hodie. Nonne oportuit prae-scisse me? nonne prius comauicatum debuī.* mely részlet megfelel Th: Koek C. A. Fr. III, p. 30, 100. töredékének, mely így hangzik

Ἐρβεῖρονόησα: γελοῖον, ὅς τις εἰς ἐλευθερίαν
εἰς ἔρως ἔχων σιωπῆς καὶ μάτην ποιοῦμενος
περισσοῦς γάμον σιωπῇ

Szép eszedből mint kiestél, nevetségessé levél;
Polgárlányt szeretsz te hévvel és te nem szólsz, csak cpedsz.
Készítik a nászt számodra és te nézed tétlenül.

Az ifjú nem mert szólni, mert félt atyjától. De félt a lány fivéré-
től is, ki természetesen meggyalázott nővéreért elégtételt fog kérni.
Ime a bonyodalom. A falusi gazda *Kleinatos* megszerette a még
suhanczkorban levő ifjút, mert midőn véletlenül lábát törte, ez ápolta,
megmenté életét és ezért halából érdeklődött az ifjú sorsa iránt.

Az öreg és fiú közt atya és fiú közti bizodalmas viszony támad.
Megtudja az öreg a fiú szerencsétlenül járt nővérenek sorsát. Föl-
ajánlja a maga kezét a lánynak. A leány kétségbe esik. Ekkor a
falusi gazda *Gorgias* atyjával beszél, intve őt, hogy nem a gazdagság
egyetlen föltétele a boldogságnak.

Hogy a megoldás hogyan történik, sejtethető. Kiderül, hogy a
gazdag földbirtokos atya a leánynak és testvéreinek elhárítja az
akadályt a *Gorgias* házassága elől és valószínű, hogy az ifjú azt a
lányt veszi el, kit *Gorgias*nak szántak. E bevezetés után érthetők a
töredékek. Megjegyzem, hogy a kézirat első lapja ε (= τ = hat) van
megjelölve. Minthogy egy lapon 44 sor van, az első hat lapot pedig a
εὖν, esetleg *τὰν* és a *συνέχης* jegyzéke foglalhatta el, az első
felvonásnak alighanem a *πρώτη* vagy *δραματὶς* jelenetét képez-
heti a következő magánbeszéd. Megjegyzem, hogy *Henri Weil* szöve-
gét követem és felfogását fogadom el. (*Études de l'antiquité Grecque*
Paris 1900. 253—272. l.)

Én folyton attól félek, eljön ő,
Ki munkás és erőskezű fiú;
Bár rossz nem voltam, annak látszhatom
Előtte, a ki távol él a falun.
De közben ért egy halálos veszély,
A míg Korinthusban akadt egy ügyem.
Úgy alkonyatra visszatérve, itt
Látom, számomra nászt készítenek;
Megkoszorúztak istenszobrokat;
Atyám is áldoz. Lánya lesz arám;
Első nejének édes gyermeke
S testvérem is, kit fölnevelt neki

A mostohám. Vaj' hol a menedék
E szörnyű bajból? Némán hagytam el
A házat, futva ilyen nász előtt.
Mert hitszegőn a kedvest bánlanám.
Tünődöm itt is: kopogtassak-e?
Nem tudhatom: fivére nincs-e itt
A faluról; nagyon ügyelni kell.
De félre állok és megfontolom,
Magamról mint háritsam el e nászt.

* * *

*Alig vonult vissza Gorgias, nyílik a Myrrhine, a lány anyja házá-
nak ajtója, kilép Myrrhine és Philinna, az ő bizalmasa, alighanem
a lány dajkája.*

Myrrhine, Philinna.

Myrrhine.

Tudom, hívem vagy jó Philinna, hát
Elmondám minden dolgomat neked.
Ide jutánk.

Philinna.

A két istennő hallja meg.
Midőn ezt hallám téled gyermekem,
Kész voltam odamenni s e csalót
Kihíva megszapulni jól fejét.

Myrrhine.

Ne tedd Philinna. Légyen boldog ő!

Philinna.

Mit boldog? Vesszen el sz ily lator!
Nősül, ki lányod' így megesufola.

Myrrhine.

Ne szitkozódjál. Csitt, ép erre jön
Daos szolgájuk a mező felől.
Vonuljunk vissza.

Philinna.

Mi közünk lehet
E szolgálhoz?

Myrrhine.

Zeusra, még használhat ő.

Daos jön virággal tele kosarakkal. Henri Weil megjegyzi, hogy a Gorgiasék szolgálja és nem a Kleinietosé, kiről harmadik személyben nyilatkozik hátrább (46 vershen).

Daos.

35 Nincs istenekhez hálásb föld sehol:
Terem borostyánt, myrrhát és babért
Önként magától, kedves áldozat
Mindez az isteneknek, egyebet
Ki vet, megkapja bizton a magot.
40 A mit vetett, Vidd Syros, vidd hamar
A házba, mit hozánk: a nászho' kell.

Syros *(el)*.

Daos, Myrrhine.

Daos.

Légy üdvöz Myrrhine.

Myrrhine.

Légy az te is.

Daos.

Nemes, derék nő, rég nem láttalak.
Hogyan vagy? Jó hírt mondok én neked.
45 Szerencsédnek lesz, ha az istenek
Is úgy akarják. Halld meg és örülj.
Kleinietos, kinél dolgoz' fiad,
Minap a szőlőjében hogy kapált,
Eltörte lábát, ol alaposan.

Myrrhine.

50 Oh jaj nekem!

Daos.

A végét várd, ne félj.
Harmadnapon egy jó nagy kelevény
Támadt a sebből és az öreget
Láz verte le és rosszul lett nagyon.

Philinna.

Vesszél meg! Hátt ez a te jó híred.
55 Mit hirtel?

Myrrhine.

Te hallgass, jó anyó.

Daos.

Hogy gondozóra volt szüksége már,
Bezzeg a szolgálk, e barbár rabok:
„Ő neki vége! Elsiratni kell!”
Hangoztaták mind. Ámde a fiad
60 Úgy ápolá, minth' atya volna ő.
Úgy kente-fente, borogatta és
Sebét kimosta és vigasztalá,
Fölépül rendre gyöngéd gondja közt.

Myrrhine.

Kedves fiam.

Daos.

Nagy Zeuszre, mondom, az.
65 Magához tér lassacskán az öreg.
Ásó-kapától kissé megpihen
Ez ifjú révén, mert nehéz vala
Öreg létére eddig élnie.
Kikérdi sorsát, bár róla tudott.
70 Megtudja nővérének esetét
És sorsodon a szíve megesek.

És hogy fiad iránt hálás legyen.
Mint agg magánzó megnősülni kész.
Megkérni lányodat szándékozik.
75 Száz szónak egy a vége s ez:
Ó eljén nem sokára s titeket
Elvisz magához. Majd nem küzdetek
Az inség ellen, mely vad szörnyeteg;
Kivált városban, hol csak gazdag él
80 Kényére, a szegénynek jobb falun,
Hol nyomorát nem látja annyi szem.
Falu magánya legjobb menedék.
Neked e jó hírt hozni akarám.
Légy boldog.

Myrrhine.

Százszor légy boldog te is.

(*Daos távozik.*)

* * *

Új jelenet következik, melyből egy pár sor maradt ránk, de elég világot vet a fejleményekre.

Philinna, Myrrhine.

Philinna.

85 Mi lett én gyermekem, jó Myrrhine?
Kétségbeesve tördeled kezéd.

Myrrhine.

Hogyne Philinna, mondd, hogy mit tegyek?
Másé a lányom, ennek hogy adom?

* * *

Itt megszakad a kézirat. Érdekes, hogy a Kocknál található töredékek érintik a cselekvény egy-egy mozzanatát.

Állítsuk egybe a 100., 93., 94., 95. és 97. töredékeket és megvilágítva látjuk a Kleinietos szerepét.

A 100. töredék így hangzik:

Megbolondulál? Nevetség, egy polgárleányt szeretsz.
S látva hogy számodra más nász készül, hallgatsz s mit se szólsz
S nézed, türod tétlenül?

Weil e trocheus sorokat a Myrrhine fiának adja szájába, ki Gorgiaszt korholja e szavakkal; de ép így mondhatta Kleinietos, ki a maga józan eszével rögtön felfogja a Gorgias hibás habozásának következményeit, ezért tesz neki szemrehányást.

Az ő magvas bölcsesége hangzik a 94. töredékből. Értesülvén a Myrrhine leányának kényes és fájdalmas helyzetéről, kitör az ismeretlen csábító ellen, ki visszaélt a Myrrhine szegénységével:

A csábítót, ki rútul visszaélt
Szegénységekkel, megveri az ég.
Maga is juthat rossz helyzetbe még.
Ma duskál még, de a sors ingatag.
Szerencse, mint a hullám forgatag.

* * *

E falusi gazda mondhatta a 97. töredéket is, midőn a maga józan, egyszerű, de becsületos és megbízható jellemével fölényt gyakorol. E töredék így hangzik:

Elismerem, paraszti gazda én
A város dolgát hogy nem tudhatom,
De hosszú élet, sok tapasztalat
Mégis csak sok mindenre tanított.

A városi emberekkel szembe, kik oly hamar hajlandók mindenkit csak pénze után becsülni meg, mindezt Horatius is említi egyik szatirájában, hogy annyit érsz, a mennyid van, Kleinietos mondhatta a 93. töredék következő sorait:

Oh Gorgias, a szegényt megvetik
S ha igazat szól, számba sem veszik.
Hamar gyanút kelt, hogy azért beszél,

Hogy nyerjen és ha csak czondrát visel
Már sykphanta,* bár elnyomva van.

* * *

De legjobban kitűnik Kleainetos fölénye a 95. tizedékből:

Előttem az az ember a derék,
A kit ha bántnak, fékezi magát,
Hamar harag és elkeseredés
* Mindig kislelkűségnek jele,

* E sykphanta-név sűrűn fordul elő a vigjátékban. Gyűlölt foglalkozás a kőmkedés és ehhez fűződik a név megbeestelenítő értelme.

irodalom között. 20 f. — V. *Barna F.*: Néhány ősmítvelési tárgy neve a magyarban. 60 f. — VI. *Telley*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VII. *Imre S.*: A nevek uk és tk személyragairól. 40 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. 40 f. — IX. *Vambéry*: A török-tatár nép primitív kultúrájában az égi testek. 20 f. — X. *Volf Gy.*: Batori László és a Jordánasky-codex bibliaiordítása. 20 f. (1877—1879). — VIII. k. I. Dr. *Abel J.*: Corvin-codexek. I K 20 f. — II. *Barna F.*: A morávnaiak pogány istenei s imnei szertartásai. I K. — III. Dr. *Genetz A.*: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — IV. Gr. *Zichy A.*: Tannmány a japán művészeiről. 2 K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Pázmányi Horváti Enire 1839-ben elhunyt r. t. fölött. 20 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Ukonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az úgynevezett nagy aspiráták fonetikus értékéről az ó-indben. I K 20 f. — VIII. Dr. *Abel J.*: Magyarországai humanisták és a dunai tudós társaság. I K 60 f. — IX. Dr. *Pozder K.*: Ujperzsa nyelvjárások. I K. — X. *Imre S.*: Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. 40 f. (1879—1880). — IX. k. I. *Budenz J.*: Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — II. Gr. *Zichy A.*: A Boro-Budur Jáva szigeten. 80 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. — IV. *Vambéry*: A hunnok és avarok nemzetisége. 60 f. — V. *Hunfalvy P.*: A Kün vagy Petrarka-codex és a künök. 60 f. — VI. *Szász K.*: Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. 10 f. — VII. *Barna F.*: Ős vallásunk főistenei. 80 f. — VIII. Dr. *Russzcska K.*: Schopenhauer esztetikája. 20 f. — IX. *Barna F.*: Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. 60 f. — X. Dr. *Kont I.*: Lessing mint philologus. 60 f. — XI. *Bogisich M.*: Magyar egyházi népének a XVIII. századból. I K. — XII. *Simonyi*: Az analogia hatásáról, főleg a szóképzetben. 40 f. (1880—1881). — X. k. I. *Simonyi*: A jelentésalapvonalai. 60 f. — II. *Heinrich G.*: Etzelburg és a magyar hűmondó. 40 f. — III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és a szuomi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Értsük meg egymást. 60 f. — V. *Ballagi M.*: Baranyai Decei János és Kis-Viczay Péter hőmondásai. 20 f. — VI. Dr. *Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusai. I K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VIII. *Bogisich M.*: Canticionale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. I K. — X. *Heinrich G.*: Emlékbeszéd Klein László Gynha költő felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. — XII. *Bánóczy J.*: A magyar romantizmus. 20 f. — XIII. *Bartalus I.*: Újabb adalék a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882). — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — II. *Telley*: Ujgörgög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Telley*: Középkori görög verses epikák. 60 f. — IV. Dr. *Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. I K. — V. *Vambéry*: A canvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A szamlálás módjai és az év hónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. 20 f. — VIII. Dr. *Kiss I.*: Kálldi György nyelve. I K. — IX. *Goldszilber*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vambéry Armin «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. I K 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvör. 40 f. — XII. *Vambéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészeti. I. 60 f. (1883—1884). — XII. k. I. Dr. *Kont I.*: Seneca tragédiái. I K 20 f. — II. Dr. *Nagy S.*: Szombatos codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexiv és valláserkölosi elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Kunos és Munkácsi*: A belviszonyragok használata a magyarban. I K. — V. *Vambéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészeti II. I K. — VI. *Volf Gy.*: Kikről tanult a magyar írni, olvasni? I K. — VII. *Thury J.*: A kasztamuni-i török nyelvjárás. I K. — VIII. *Telley*: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. *Kálmány L.*: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondai dualizmusa. I K 20 f. — XI. Gr. *Kun G.*: A künök nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Abel J.*: Isola Nogarola. I K. (1884—1885). — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a monda és az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép múltja és jelene. 60 f. — III. *Goldsiher I.*: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. *Abel J.*: A homeroszi Demeter-hymnusról. I K. — V. *Barna F.*: A votjakok pogány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gabor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. *Budenz J.*: Egy kis visszhang Vambéry Armin ur válaszára. 40 f. — VIII. *Szilgy R.*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt enekeskönyve. I K. — X. *Joannovics*: Szőrendi tanulmányok. I. rész. 60 f. — XI. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. *Telley*: Heraclius Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886). — XIV. k. I. *Abel J.*: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. *Joannovics*: Szőrendi tanulmányok